

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ**

В.М. ЛИТВИН

**ОБРАЗИ ВЕЛИКОГО КОБЗАРЯ
В УКРАЇНСЬКІЙ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІЙ
ІСТОРІЇ**

**(до 200-річчя від дня народження
Т.Г. Шевченка)**

КИЇВ – 2014

УДК 930.2:94 (477) “XIX/XXI”

Литвин В.М.

Образи Великого Кобзаря в українській інтелектуальній історії (до 200-річчя від дня народження Т.Г. Шевченка) / за ред. В.А. Смолія. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2014. — 52 с.

ISBN 978-966-02-7168-05

У брошурі висвітлюється побутування образів Т. Шевченка в українській інтелектуальній історії другої половини XIX — початку XXI ст. Розглядається специфіка їх походження, становлення, формування та трансформації в українському культурному просторі. Аналізується вплив суспільно-політичних запитів, соціо- та етнокультурного середовища, інтелектуальних традицій і новацій на циркуляцію образів Т. Шевченка. З’ясовується вплив шевченкознавства — радянського і зарубіжного на перетворення образів Великого Кобзаря.

**Відповідальний редактор
Валерій Андрійович СМОЛІЙ**

ISBN 978-966-02-7168-05

© В.М. Литвин, 2014

Минувшина завжди сприймається нами крізь призму певних уявлень, образів та ідей, які постають під впливом багатьох факторів, обставин і передумов: історичної свідомості нації, домінуючих стереотипів та традицій, впливів соціокультурного середовища, гострих суспільних викликів, культурних новацій, зрештою утилітарних ідеологічних потреб і прагматичних інтелектуальних вимог соціуму тієї чи іншої доби. У цьому сенсі не є винятком й історичні особистості, зокрема знакові, ба навіть символічні постаті національної історії. Їх сприйняття зазвичай вирізняється надзвичайною складністю та суперечністю, позаяк ідеться про конкуруючі образи, точніше їх нашарування і співбуття, що постає в різні історичні епохи, у контексті відмінних рефлексій, інтенцій, мотивацій, настанов, зацікавлень тощо.

З цієї перспективи постає Тараса Шевченка посідає унікальне місце в українській інтелектуальній та культурній історії. Тим паче, що образ / образи Великого Кобзаря асоціюються не тільки з геніальним поетом, а й з провідником української нації та символом України. Недаремно з іменем Т. Шевченка пов'язують національно-визвольні й революційні змагання кількох генерацій українців, обстоювання соціальної справедливості, державної незалежності та національної духовності, врешті-решт існування самої української ідеї¹.

Складність, багатовимірність уявлень про Великого Українця, що побутують у сучасному суспільстві, зумовлена неосяжним розмаїттям інтелектуальних запитів до його творчої спадщини та біографії. Тож у багатоманітних практиках і життєписі Тараса Шевченка відшуковують взірці класичної літератури, матеріал для ствердження політичних концепцій та теорій, творення національних міфів і світоглядних орієнтирів.

¹ *Барабаш Ю.* Тарас Шевченко: імператив України. Історіо- й національно-софська парадигма. — К., 2004. — С. 5.

Водночас спадщина Великого Кобзаря розглядається як невичерпна скарбниця з обсягу колективного досвіду нації та засадничих джерел української духовності й культури. Нині до формування традиційних запитів щодо спадщини Т. Шевченка долучилися й постмодерністські віяння, котрі нав'язують масштабні ревізії звичних вимірів його творчості і біографії, зокрема підважують та руйнують старі-нові образи Поета-Пророка чи Апостола Правди.

Зауважимо, що життєвий і творчий шлях Тараса Шевченка тлумачиться як знакове явище в українській науці й культурі другої половини XIX — початку XXI ст. Промовистим свідченням цього є статус шевченкознавства, який нині піднесений до рівня класичної дисципліни у нашій соціогуманітаристиці.

Таким чином, особа та творчий доробок Великого Кобзаря як об'єкт вивчення приваблювали й приваблюють багатьох дослідників і мислителів із різними суспільно-політичними поглядами, світобаченнями, науковими інтенціями, інтелектуальними та культурними вподобаннями тощо. Неабияка зацікавленість та сталі дослідницькі устремління на теренах шевченкознавства впродовж тривалого часу породжували величезну варіативність візій, підходів та оцінок, а часто-густо полярних думок, відмінних концепцій і трактувань.

Утім, шевченківська тема циркулювала не тільки у царині, власне, науки та літератури, а й у гуманітарній і культурній сферах суспільства, що творило строкату та суперечливу палітру уявлень про Великого Кобзаря в історичній свідомості, політичній думці, публіцистиці, які досить вільно перетікали з однієї площини до іншої і навпаки. Отож образи Т. Шевченка набували сакральних, символічних, міфологічних, соціально-політичних, ідеологічних, культурних та інших рис.

Варто наголосити, що продукування та поширення багатоманітних уявлень про Великого Кобзаря в історичній та суспільно-політичній думці становить чималий інтерес не тільки для шевченкознавства, а й для української інтелектуальної історії². Видається, що у численних спробах досягнути феномен

² Інтелектуальну історію у первісному, наукознавчому розумінні тлумачать як історію ідей, а у більш широкому академічному сенсі роз-

Тараса Шевченка як історичної особистості з незвичайним масштабом, самобутнім світосприйняттям й унікальними творчими здобутками виявляються різноманітні інтелектуальні впливи, особисті реакції відомих науковців, мислителів, державних, політичних та культурно-громадських діячів різних періодів новітньої доби.

Зрештою, погляд на образи Т. Шевченка, котрі побутували та побутують серед українства, репрезентує цікавий матеріал для нашого самоусвідомлення, зокрема у сучасному культурному просторі й історичному часі. Тому сприйняття постаті Т. Шевченка і його творчої спадщини в українській історичній та суспільно-політичній думці становить складний, полівимірний і маловивчений комплекс проблем.

Такою, у найголовніших рисах, є сучасна система координат, в якій прагнули і прагнуть досягнути неповторну спадщину та життя Великого Кобзаря. Вона є вихідним пунктом і для нашої спроби проаналізувати найголовніші тенденції та причини, які спричинилися до творення різноманітних уявлень про Т. Шевченка в українській інтелектуальній історії.

Циркуляція розмаїтих образів Кобзаря в українській історичній та суспільно-політичній думці неодноразово привертала увагу відомих учених і мислителів. Щоправда, вони здебільшого обмежувалися зауваженнями й інтерпретаціями з обсягу конкретної проблематики, певної предметної області, фахових зацікавлень або з перспективи політичної зумовленості трансформацій тих чи інших уявлень, пов'язаних із Геніальним Українцем.

глядають як загальну історію гуманітарного та соціогуманітарного знання, котра представляє науку з перспективи відтворення її предметно-дисциплінарної та фахово-проблемної багатоманітності. За великим рахунком, інтелектуальна історія зорієнтована на з'ясування того, як виробляється / твориться / постає / формується соціогуманітарне знання у його найширшому видовому розмаїтті. Див. докладніше: *Ретина Л.П.* «Второе рождение» и новый образ интеллектуальной истории // Историческая наука на рубеже веков / Отв. ред. А.А. Фурсенко. — М., 2001. — С. 178–180; *Ее же.* Историческая наука на рубеже XX–XXI вв.: социальные теории и историографическая практика. — М., 2011. — С. 325–332

Приміром, вітчизняний літературознавець та поет Василь Щурат ще на початку минулого століття відзначав, що інтелектуальна широчінь і багатоплановість творчої спадщини Великого Кобзаря дозволяли «богохульникам дошукуватись в Шевченковій поезії богохульств, раціоналістам — раціоналізму, а всяким іншим спеціалістам — знову чого іншого... (тут і далі курсив наш. — Авт.)»³.

Подібну оцінку віднаходимо й у Михайла Драгоманова, який обстоював думку, що всі «хто бравсь писати про нього перш усього думали про себе, і кожний повертав Шевченка, як йому на той час було треба, та глядячи на те, перед ким говорилося про українського кобзаря»⁴.

Наведені констатації свідчать, що трансформації й метаморфози образів Великого Кобзаря, як у кривому дзеркалі відображали перетворення, котрі відбувалися та відбуваються у глибинних пластах української культури і духовності, зокрема на обширах історичного буття нашого народу. Певна річ, вони потребують історичної перспективи для свого розгляду й аналізу. Не випадково академік Іван Дзюба слушно відзначає, що «для адекватного розуміння Шевченка потрібен історизм мислення»⁵.

Наріжним каменем проблематики, пов'язаної зі становленням і перетворенням образів Великого Кобзаря, є питання щодо джерел їхнього формування, структури, призначення, адресної спрямованості, циркуляції, а також мотиваційних потоків, які спричинилися до походження таких уявлень. У цьому місці доцільно відзначити, що дослідницька проблематика з обсягу конструювання образів побутувала ще на теренах класичної

³ Щурат В. Святе Письмо в Шевченковій поезії. — Львів, [1904]. — С. 6.

⁴ Драгоманов М.П. Шевченко, українофіли й соціалізм // Драгоманов М.П. Вибране / Упоряд. та авт. іст.-біогр. нарису Р.С. Міщук; прим. Р.С. Міщука, В.С. Шандри. — К., 1991. — С. 327.

⁵ Дзюба І. Тарас Шевченко / Під заг. ред. акад. В.А. Смолія. — К., 2005. — С. 13.

академічної історіографії XIX ст., хоч, звичайно, у досить спрощеному та навіть примітивному вигляді.

Зазвичай образ / образи пов'язуються з мистецько-естетичними чи художніми рефлексіями, позаяк їх неодмінною складовою є психологічні настанови й емоційні переживання авторатора. У широкому сенсі йдеться про внутрішні психологічні та рефлексивні моменти, що спричиняють певне розгортання й оформлення образів. Інколи під образом розуміється безпосередньо слово, як своєрідний добір певної закінченої синтаксичної конструкції, котра найкраще представляє дане явище, процес, особистість. Але образ у жодному разі не тотожний слову. Більше того, образ / образи, як правило, побутують у певній системі символів і смислів, які представлені завдяки мовним засобам, що виражають відповідні дослідницькі, культурні, громадські, політичні, соціальні та інші практики.

Урешті, наприкінці XX ст. йшлося вже не про історичні, а про історіографічні образи, котрі розглядаються як декодування тої символічної й ціннісної системи, в якій циркулюють різні образи минувшини, зокрема великих особистостей. Відтак акцентується увага на тих суб'єктно-об'єктних зв'язках, які утворюють неповторну сув'язь між Словом і Логосом, що складають підоснову будь-якого образу чи низки образів, незалежно від їхнього походження, способів репрезентації та теренів циркуляції.

У сучасній історичній науці ця проблематика вивчається в межах протиставлення: образ свого — образ іншого, а також у світлі комеморативних, культурознавчих, антропологічних практик.

Здебільшого конструювання, творення й циркуляцію різноманітних образів студіюють для вирізнення характерних рис певних явищ та процесів, зокрема з перспективи їхнього сприйняття в ту чи іншу історичну добу, а також з обсягу проблем ментальностей, етнічних й соціальних стереотипів, національної і суспільної міфології, етнопсихологічного, етносоціологічного аналізу та ін. Зокрема, застосовуються спеціальні методики для вилучення суб'єктивних суджень, які зумовлені становими,

расовими, релігійними, етнонаціональними переконаннями, індивідуальними та груповими уявленнями тощо.

Ці дослідницькі методики дозволяють виявити домінуючі цінності, світоглядні орієнтації й інтелектуальні вподобання численних творців — конструкторів образів, проаналізувати їхні мотивації, політично-утилітарні устремління, аксіологічні настанови та ін. Загалом окреслені напрями досліджень виглядають доволі перспективними та багатообіцяючими, передусім для усвідомлення критичних, переломних моментів нашої інтелектуальної й культурної історії.

Відзначимо, що образи не можуть бути цілісними й викінченими, принаймні в абсолютному сенсі. Видається, що система образів здебільшого побутує у вигляді низки більш чи менш пов'язаних між собою варіацій, які конкурують, конфронтують, співіснують і взаємодоповнюють багатоманітну палітру уявлень.

Однак варто вести мову про існування домінуючих і маргінальних, первинних та вторинних, предметних, дисциплінарно-фахових й універсальних образів тощо. Крім того, вирізняють автообрази, котрі вибудовуються на підставі саморефлексій та саморепрезентації особистості, прижиттєві, мемуарні чи некрологічні образи, що постають на основі персонального спілкування й зв'язків сучасників. Водночас існують міфологічні образи, котрі зазвичай виникають як вислід тих чи інших легітимізаційних програм, що освячують певні практики, ідеї, ідеали і т. п.

Така розмаїта й суперечлива інтелектуальна та культурна природа образів генерує їх досить складну, хаотичну, а часто доволі розмиту шарову структуру, котра сполучає фактографічну інформацію про особистість з її глорифікацією та сакралізацією, реальні життєві події й творчі експерименти — з міфологічними чи легендарними конотаціями тощо.

Іноді образи набувають ознак класичного агіографічного викладу на кшталт житійних історій як однієї з найдавніших форм репрезентації сакральних смислів, які побутують у вигляді житій святих. Відтак образи постають як своєрідні проєкції тих чи інших запитів, які адресуються до видатних чи навіть вели-

ких особистостей з перспективи викликів сучасності, точніше соціокультурних вимог і настанов суспільства, інтелектуальних та культурних трансформацій.

Традиційно походження перших образів — інтелектуальних уявлень про Т. Шевченка пов'язують з українським відродженням XIX ст., речником і представником якого був сам Великий Кобзар. Натомість конструктивісти та модерністи рішуче відкидають усяку термінологію, пов'язану із національним відродженням, яку розглядають як очевидний або прихований вияв архаїчних, точніше примордіалістських устремлінь.

Так чи інакше, процес відродження нації чи конструювання національної ідентичності розгортався під знаком романтизму, осягнення невмирущого духу народу у творчих експериментах тодішніх українських інтелектуалів та громадсько-культурних діячів.

Романтизм привніс на культурні обшири українства філософський ідеалізм, мрійне, а у чомусь навіть екзальтоване ставлення до навколишнього світу, суцільне захоплення фольклорними й етнографічними практиками, народним побутом тощо. Наразі ширилися містично-релігійні та морально-етичні мотивації творчості, жанрові (балади, ліричні пісні, історичні романи, драми) та стилістичні особливості в літературі, як-от ностальгія та ідеалістично-песимістичне захоплення минулим, меланхолічний настрій, контрастне висвітлення навколишньої дійсності, похмура Україна супроти яскравого, славетного козацького минулого, релігійні повчання, культ героїв, упровадження символічних образів.

В українському історієписанні романтизм спричинив потужне зацікавлення колоритом місця та часу, що породжувалося винятковою увагою до унікального й самобутнього фактографічного матеріалу, котрий сприймали у світлі різнорідних виявів «народного духу». Та головний фокус зосереджувався на фольклорно-мовних компонентах, які сприймалися як мистецько-естетичні форми народного буття (т. зв. «мовна» програма чи концепція романтизму).

Отож творчість тогочасних істориків та літераторів була тісно пов'язана з відкриттям спершу естетичних та морально-

етичних, а пізніше етносоціальних цінностей українського народу як масового, колективного героя на авансцені нашої минувшини, сучасності та майбуття.

З означеної перспективи поетичний талант Т. Шевченка, здавалося б, якнайповніше репрезентував саму народну сутність, зокрема її творчий розмах і повсякденність, чарівну красу та гірку безпросвітність українського життя. Ці неповторні особливості його творчості вабили, манили до нього тогочасних інтелігентів-малоросів, примушували пильно вчитуватися у поетичні рядки Великого Кобзаря. Власне, первісні образи Тараса Шевченка постали на хвилі емоційно-патетичних та ностальгійно-патріотичних почувань українських інтелектуалів, які надзвичайно тонко і виразно відчували соціокультурні контрасти між славетною минувшиною та безвідрадною сірістю тодішньої сучасності.

За визнанням історика Миколи Костомарова, «муза Шевченка роздирає завісу народного життя. *І страшно, і солодко, і боляче, й цікаво було зазирнути туди*»⁶. Не випадково ще до знайомства з автором «Кобзаря» у рецензійному огляді 1843 р. М. Костомаров схарактеризував його творче кредо як поета, що відображає народні устремління⁷.

«Я завжди дуже любив розумного малороса-простолюдина; його простодушність у поєднанні з проникливістю, його лагідний гумор і безжурну веселість, змішані з сумом, його ідеалізм з практичною поміркованістю, його готовність самовіддано любити разом з тонким умінням відрізнити щирість від лицемірства, але ці якості відтінялися тією відзнакою поезії, яка властива лише таким натурам, як його», — згадував історик у своїх споминах про Т. Шевченка⁸.

⁶ Костомаров М. Спогади про двох малярів // Спогади про Шевченка. — К., 1958. — С. 447.

⁷ *Его же*. Обзор сочинений, писанных на малороссийском языке // Научно-публицистичні і полемічні писання Костомарова / За ред. акад. М. Грушевського. — [К.,] 1928. — С. 49.

⁸ *Його ж*. Лист до редактора «Русской старины» М.І. Семєвського // Спогади про Шевченка. — С. 162.

Співзвучні мотиви в оцінці геніального українця спостерегаємо і в розвідках та споминах письменника, публіциста й історика Пантелеймона Куліша — близького товариша, палкого прихильника, згодом нещадного і непримиренного критика Кобзаря. Скажімо, у листі П. Куліша до Т. Шевченка від 25 липня 1846 р., в якому перший виступає як дружній, хоча і критичний дорадник чи навіть наставник-ментор поета, зазначається: «*Ваші творіння належать не Вам одному і не лише Вашому часу вони належать всій Україні і будуть говорити за неї вічно*»⁹. У цьому стислому, афористичному виразі споглядаємо не тільки властиве для романтиків звернення до вічності, а й зіставлення з нею самої постаті Великого Кобзаря.

Ще цікавішими є згадки про Т. Шевченка у спогадах П. Куліша середини 80-х років XIX ст., які показують особливості сприйняття творчого, духовного феномена великого українського поета в добу кирило-мефодіївських братчиків: «*Чари його дикої в багатьох випадках поезії притлумили в моєму розумі й серці усе, що сприйняв я тверезого від незрівнянного Плетньова*»¹⁰. У своєму прощальному слові на похороні Тараса Шевченка П. Куліш висловився ще категоричніше: «Немає в нас ні одного достойного проректи рідне українське слово над домовиною Шевченка: уся сила і вся краса нашої мови тільки йому одному відкрилася»¹¹.

Та, мабуть, найточніше ідеалістичне захоплення творчістю Великого Кобзаря у середовищі кирило-мефодіївців сформулював Василь Білозерський. У листі до Миколи Гулака від 1 травня 1846 р. він відзначав, що тільки «*геній, завдяки лише*

⁹ *Куліш П.* Повне зібрання творів. Листи. — К., 2005. — Т. 1: 1841–1850 / Упоряд., ком. О. Федорука; підготовка текстів О. Федорука, Н. Хохлової; відп. ред. С. Захарків. — С. 95.

¹⁰ *Його ж.* Спогади про Миколу Івановича Костомарова (Уривки) // Спогади про Шевченка. — С. 155. Плетньов Петро Олександрович (1792–1865), російський поет та критик, ректор С.-Петербурзького університету (1840–1861).

¹¹ *Його ж.* Слово над гробом Шевченка // *Його ж.* Твори в двох томах / Упоряд. і прим. М.Л. Гончарука. — К., 1989. — Т. 2. — С. 521.

глибокому почуттю, може вгадувати і потреби народу, і навіть цілого століття — чого не навчить ніяка наука, ні знання без вогню поетичного і разом релігійного»¹².

Зауважимо, що сам Т. Шевченко з недовірою та скептицизмом сприймав подібні оцінки, зокрема тезу про себе як про народного поета¹³. Відтак його саморефлексії справляли досить скромний вплив на творення мемуарних чи некрологічних образів.

Ця першість, духовна домінація Т. Шевченка, котру визнавали кирило-мефодіївські братчики та чимало їхніх сучасників, спричинилася до формування початкових образів Великого Кобзаря як народного, національного поета, овіяного романтичним ореолом драматичної біографії та геніальної творчості з елементами пророцтва й жертвності.

Її сутність у стислому та концентрованому вигляді подав той самий П. Куліш: «Шевченко — наш поет і первий історик. Шевченко перше всіх запитав наші німі могили, що вони таке, і одному тільки йому дали вони ясну, як боже слово, відповідь. Шевченко перше всіх додумався, чим наша старосвітщина славна і за що проклянуть її грядущі роди. Так, як йому самому пісня народна дала тон до високої речі, так і він дав нам усім праведний тон, як нам своє слово строїти. Високо над нами підняв Шевченко поетичне світло своє — і стало видно по всій Україні, куди з нас кожен мусить простувати»¹⁴.

Схожі думки висловив і один із перших біографів Великого Кобзаря Михайло Чалий: «Явище Шевченка не випадковість: з

¹² Білозерський В. Лист до Гулака М.І. (1.V.1846) // Спогади про Шевченка. — С. 219; Аналогічні думки висловлені і в промові В. Білозерського на похоронах Т. Шевченка. Див.: Смерть и похороны Т.Г. Шевченко: (Документы и материалы). — К., 1961. — С. 37–38.

¹³ Шевченко Т.Г. Дневник (С 12 июня 1857 по 13 июля 1858 года). — К., 1963. — С. 132.

¹⁴ Куліш П. Листи з хутора. Лист III. Чого стоїть Шевченко jako поет народний // Куліш П. Твори в двох томах. — Т. 2. — С. 258.

ним з'єднується доля цілих мільйонів народу; у ньому як у фокусі поєднались духовні сили сього кріпацького люду»¹⁵.

Таким чином, у романтичному світобаченні образ колективного, масового героя мабуть чи не вперше гармонійно сполучився з типажем індивідуальним — поета-пророка, генія-провидця та святого мученика тощо. Відтак стара преромантична ідея німецького філософа Фрідріха Шлегеля про пророка як специфічного посередника між минулим та сучасним, сакральним і буденним віднайшла сприятливе підґрунття на обшарах української культури. Більше того, у такому поєднанні простежуються сакральні риси образу Великого Кобзаря як репрезентанта надіндивідуальної творчості народу, його провіденціалістського дару та великої моральної сили.

Творення романтичних уявлень про Т. Шевченка в українській суспільній думці досить точно помітив і зафіксував визначний російський письменник Іван Тургенев. «Нам усім, тодішнім літераторам, добре було відомо, яка лиха доля тяжіла над цією людиною; талант його приваблював нас своєю оригінальністю й силою, хоча навряд чи хто з нас визначав за ним те *величезне, мало не світове значення, якого, не вагаючись, надавали йому малороси, що жили в Петербурзі*», — згадував він¹⁶.

Утім, романтичні образи Т. Шевченка, котрі сформувалися на зламі 50–60-х років XIX ст. досить швидко зазнали істотних трансформацій. Ці перетворення були зумовлені багатьма чинниками.

Російська імперія пореформеної доби була змушена відповідати на виклики, кинуті західноєвропейською модернізацією, зокрема на перетворення Європи станів в Європу націй та національних держав. Розпочалася доба великих реформ, було скасовано потворний інститут кріпосництва, руйнувалися міжстанові бар'єри, більш динамічною й розкутою стала духовна

¹⁵ Цит. за вид.: *Костенко А.* Шевченко в мемуарах: Критичний нарис. — К., 1965. — С. 20.

¹⁶ *Тургенев І.С.* Споминки про Шевченка // Спогади про Шевченка. — С. 428.

атмосфера у суспільстві, нових обрисів набувала українська культура.

Розгорталися суттєві метаморфози і в українському національно-визвольному русі, який плавно перетікав з академічного періоду в культурницьку добу. Заразом ширилися новітні інтелектуальні впливи, які на науковій ниві визначалися швидким поширенням позитивізму, а на суспільно-політичній — зростаючою популярністю анархічних, соціалістичних та ліберальних ідей. Відтак формувалися новітні соціокультурні запити та інтелектуальні вимоги пореформеного українського суспільства до свого минулого, зокрема до образів Великого Кобзаря.

Ці настрої проступили ще за життя Т. Шевченка. Зокрема, у листі до сумнозвісного Михайла Юзефовича від 19 січня 1857 р. П. Куліш сприймає поета вже з позиції не стільки письменника-романтика, скільки зі становища поміркованого хуторянина-культурника: «*Докоряє нам Шевченко “овечою натурою”*», отже, як поглянеш на всю історію, то єсть у того сонму народного якийсь вищий розум, і не дармо сказано: “терпи, козак, — отаманом будеш”»¹⁷.

У повну силу модерні віяння споглядаємо вже у творчості пізнього П. Куліша, зокрема в його самобутній «Истории воссоединения Руси» (СПб., 1874. — Т. 1–2; М., 1877. — Т. 3), в якій помітні чималі вкраплення позитивізму. У цій студії, особливо в її другому томі, віднаходимо низку гострих, інколи й образливих висловів стосовно творчості М. Максимовича, М. Костомарова та Т. Шевченка¹⁸. Щодо останнього, то П. Куліш метафорично називає його творчість «п'яною музою», котра шкідливо впливає на широкі кола освіченого українства.

¹⁷ Вибрані листи Пантелеймона Куліша українською мовою писані / Ред. Ю. Луцького; передм. Ю. Шевельова. — Нью-Йорк; Торонто, 1984. — С. 93.

¹⁸ *Кулиш П.А.* История воссоединения Руси. — СПб., 1874. — Т. 2: От начала столетней козацко-шляхетской войны до восстановления в Киеве православной иерархии, в 1620 году. — С. 24–25 (прим. 1), 74, 172 (прим. 1), 208–210, 273–274 (прим. 2).

Такі інвективи супроти Т. Шевченка та інших українських діячів призвели до того, що П. Куліш опинився у своєрідній ізоляції. Зокрема, відносини з письменником повністю розірвав його давній приятель відомий художник Лев Жемчужников¹⁹.

Гадаємо, що означена переоцінка в поглядах П. Куліша віддзеркалювала глибокі зрушення, котрі сталися у його світобаченні, зокрема стосовно ролі цивілізації та поступу у житті суспільства²⁰. Відтепер поезії та й сам образ поета-пророка сприймалися П. Кулішем як бунтарські, руйнівні щодо самого духу культурництва, який тлумачився ним як найбільша цінність.

Ці тенденції змушували дедалі частіше звертатися до спадщини Великого Кобзаря в пошуках точних, правдивих замальовок соціального буття, відносин між різними станами, причому як у дореформену, кріпосницьку добу, так і у ретроспекції давно минулих століть — козацтва та гайдамаччини. Вочевидь, загостреність соціальних проблем тодішнього суспільства незаперечно актуалізувала цю тему, широко представлену у творчих практиках Тараса Шевченка.

Своєрідна першість у цій царині належить російському публіцисту Миколі Чернишевському. Саме він у розвідці «Национальная бестактность» (1861 р.) назвав Т. Шевченка непохитним авторитетом у справі з'ясування справжньої та єдиної соціальної природи польського і малоросійського панства²¹. Відтак у

¹⁹ *Жемчужников Л.М.* Мои воспоминания из прошлого / Вступ. ст. и общ. ред. А.Г. Верещагиной. — Л., 1971. — С. 405 (прим. 6).

²⁰ Метаморфози у поглядах П. Куліша, зокрема щодо ставлення до Т. Шевченка та його творчої спадщини, неодноразово відзначалися і тлумачилися різними дослідниками. Утім, вони й до сьогодні залишаються недостатньо вивченими, позаяк здебільшого розглядалися поза контекстом кардинальних зрушень у світобаченні П. Куліша у 70–80-і роки XIX ст. Див., наприклад: *Костенко А.* Шевченко в мемуарах: Критичний нарис. — С. 105–119; *Комишаченко М.П.* Тарас Шевченко українській критиці. — К., 1969. — С. 83–115; *Марахов Г.І.* Т.Г. Шевченко в колі сучасників: Словник персоналій. — К., 1976. — С. 65–66 та низка ін.

²¹ *Чернишевський М.* Национальна бестактність (уривок) // Спогади про Шевченка. — С. 446.

поезіях Великого Кобзаря все наполегливіше дошукуються абсолютної правди історичного життя, хоч і з перспективи відповідних суспільно-політичних ідеалів.

Наприклад, до таких праць можемо віднести статтю «Произведения Шевченка, содержание которых составляет исторические события» визначного українського історика Володимира Антоновича. Ця розвідка є його доповіддю на врочистому засіданні Історичного товариства Нестора-літописця при київському Університеті св. Володимира з нагоди 20-х роковин смерті Т. Шевченка. Вона була застенографована одночасно учнем В. Антоновича — знаним істориком Миколою Дашкевичем та кореспондентом київської газети «Труд». Англomовний переклад цієї доповіді було вміщено у виданні «Shevchenko and the Critics 1861–1980» (Toronto, 1980) за редакцією Юрія Луцького.

У зазначеній студії В. Антонович наголошує на художній правдивості загального образу історичної доби у творах Великого Кобзаря. «Звичайно, з точки зору суворого критичного аналізу фактів, така оцінка праць Шевченка є значною мірою помилковою... — підкреслює історик. — Поет відтворює живий та цільний образ доби, оживляє та виводить перед поглядом читача окремі постаті, цілі покоління; у творчості його воскресають епохи та народи з їх тілом і душею, з їхніми почуттями та думками. *Словом для художника не має значення фактична точність подробиць, тільки б були вони можливі на тлі змалюваної ним доби*»²².

На думку В. Антоновича, не можна оцінювати художню чи словесну творчість суто з позицій критичного аналізу фактів, а поета-митця порівнювати з істориком. Утім, фундатор київської історичної школи підкреслює, що Т. Шевченко використовував дуже обмежений, а часто-густо недостовірний історичний

²² Антонович В. Произведения Шевченка, содержание которых составляет исторические события // Антонович В.Б. Моя сповідь: Вибрані історичні та публіцистичні твори / Упоряд. О. Тодійчук, В. Ульяновський; вступ. ст. та ком. В. Ульяновського. — К., 1995. — С. 102–103.

матеріал із праць Д. Бантиша-Каменського, М. Маркевича, В. Рубана та апокрифічної «Історії русів».

За спостереженням В. Антоновича, Великий Кобзар писав свої твори на сюжети української минувшини, які до того часу були недостатньо висвітленими в історичній науці. Більше того, В. Антонович обстоює думку, що український поет завдяки могутньому таланту митця, подібно до Вальтера Скотта чи Вільяма Шекспіра інтуїтивно відгадував перебіг історичного життя.

Отже, традиційні морально-етичні домінації романтичного народництва у творенні образів Т. Шевченка в розвідці В. Антоновича сполучаються з позитивістськими ідеями. Відтак автор співвідносить історичні сюжети окремих поезій Великого Кобзаря з відповідними соціокультурними контекстами історичної доби.

Та для В. Антоновича замало обстоювання самого духу історичної, народної правди, котре властиве романтичному народництву. Він звертає увагу на соціальну правду минувшини, яка представлена у творах Т. Шевченка. Зокрема, історик наголошує на точних і правдивих соціальних типажах, репрезентованих у шевченківських «Гайдамаках» та «Гамалії».

«Поет чудово зрозумів це становище трьох груп населення у ті часи та змалював ставлення селян до дворян і євреїв, ставлення шляхти до схизматиків та євреїв, відтворив тип єврея щодо козака і стосовно шляхти. Дворянство представлено в поемі всесильним станом, який не вміє розсудливо користуватися владою, свавільним, не поважаючим особистості... Другу групу становлять євреї. Вони кланяються шляхті, але зневажають її з цілковитою певністю, що вони розумніші за неї. Маємо в поемі й селянські типи, — типи людей, позбавлених освіти, але які відчувають свою правоту, тривале пригноблення котрих довело до озлоблення, що виривається у нелюдській ненависті. Селянський тип найкраще відтінений автором, як рідний, і на боці якого була зневажена правда», — зазначає В. Антонович²³.

²³ Там же. — С. 105. Відзначимо, що наведена теза В. Антоновича була розкритикована Г. Грабовичем. Див.: *Грабович Г. Поет як міфотворець.*

Це домінування соціального у відтворенні образу Т. Шевченка, хоча і в обмеженому ретроспективному розумінні щодо сюжетів окремих його творів, відображає важливі інтелектуальні зрушення, котрі відбулися у поглядах та світобаченні українських істориків.

Зауважимо, що таке зіставлення окремих поезій Великого Українця з соціальним засадами суспільства тієї чи іншої історичної доби, ймовірно, спиралося на позитивістські ідеї еволюційної поступовості та генетичного зв'язку, котрі посідали чільне місце у світосприйнятті В. Антоновича. Тим більше, що виняткова увага до соціальних зв'язків, відносин та форм мивушини є неодмінною рисою істориків-народників, які поділяли позитивістську концептуалізацію останньої чверті XIX ст.

Здебільшого позитивізм ототожнюють із достовірною картиною світу, передусім із дослідницькими методами, властивими природничим наукам. Почасті позитивізм постав як антифілософська реакція супроти раціоналізму, ідеалізму та спіритуалізму. До прибічників позитивізму в українському історієписанні належала більшість учених кінця XIX ст., які обстоювали натуралістичну програму пізнання та виступали за зближення історії з природничими науками, зокрема наголошували на конечності фактографічної достовірності у представленні мивушини.

Заразом позитивізм, за версією одного з його фундаторів французького філософа Огюста Конта, зініціював творення своєрідного світського культу людства, котрий сакралізував постаті людських праведників — видатних учених, винахідників і мислителів. Таким чином, позитивістське підґрунтя було досить сприятливим для творення національного культу Великого Кобзаря, позаяк скеровувало своїх adeptів на високі морально-етичні ідеали поліпшення людства, зокрема до творчого переосмислення романтичної спадщини.

До того ж, у дослідницьких практиках тодішніх українських учених позитивізм сполучався з романтизмом, а часом і з пізньопросвітницьким раціоналізмом. Відтак образи Великого Українця часто-густо конструювалися не стільки з переважанням позитивістських настанов, скільки з перспективи різних інтелектуальних і культурних вимог, точніше їх самобутнього сполучення.

Перенесення уваги на соціальні мотиви у творчості Великого Кобзаря логічно впливало з попередніх романтичних образів, що свідчить про певну спадкоємність уявлень про народного, національного поета-мученика. Проте зміна образів Т. Шевченка у жодному разі не відбувалася у форматі лінійних трансформацій, а радше являла собою співіснування та змагання відмінних, часом навіть контраверсійних уявлень про геніального поета.

Зрештою, соціальну заостреність у сприйнятті Т. Шевченка помічаємо і в працях інших відомих українських учених та культурно-громадських діячів, зокрема у творах визначного письменника Івана Франка.

На відміну від В. Антоновича, І. Франко зосереджується на соціальному підґрунті самого феномена Великого Кобзаря як мужицького, селянського поета. Причому для нього приклад Т. Шевченка є унікальним, неповторним, оскільки мужик, селянин уперше в історії російської та української літератури раптово перетворився з героя художнього твору в її Автора-Творця.

«Виступає він уже не як герой повісті чи поеми, але як живий діяч, як працівник і борець за зневажені людські права всього пригнобленого селянства, всього обібраного та приниженого багатоміровою історією українського народу, як захисник всіх ображених, пригноблених і знаних. І що найцікавіше: відразу після першої появи у пресі його творів цей мужик, нещодавно невільник, на загальну думку своїх земляків становиться визнаним проповідником, першорядним світилом української літератури. Той самий, який ще декілька років тому мав тремтіти перед грізним поглядом свого пана і тільки випадково врятувався від лютих різок економа Прехтеля, той самий, котрим торгували, котрого оцінили й продали за

2500 рублів, як якого-небудь породистого коня, — тепер становиться визнаним проповідником цілого народу. З нечуваним ентузіазмом його вітає молодь, приймають і вшановують як рівного собі ті самі поміщики, які преспокійно тримають у себе в неволі сотні й тисячі його братів — мужиків», — наголошує І. Франко²⁴.

Ці розумування щодо Т. Шевченка є показовими, позаяк виказують загальну спрямованість творення його образів наприкінці ХІХ — початку ХХ ст. Причому вони висловлені не пересічним представником української суспільно-політичної думки, а письменником і публіцистом із доброю освітою, широкими європейськими поглядами на тогочасний світ, а також першорядним політичним діячем.

Така концентрація уваги на національних і соціальних аспектах творчості Т. Шевченка не тільки відіграла вирішальну роль у творенні тогочасних культурних та духовних образів Великого Кобзаря, а й набула величезних, нечуваних в українському суспільстві масштабів. Той самий І. Франко писав про справжній культ Т. Шевченка на галицьких землях, який спричинив цілу низку перевидань його творів²⁵.

За свідченням українського письменника Павла Грабовського, «ім'я його стало лозунгом, під прапором якого почали групуватися всі, хто проснувся та мислив; згадали ополячені русини, хто вони, “чиїх батьків діти”, і, звичайно, звернулися до свого забутого народу. З творами Шевченка в перший раз проникли з Росії в Галичину кращі віяння визвольної доби, в перший раз відбулося на ґрунті цих віянь братерське єднання між австрійською та російською Руссю, — те могутнє духовне єднання, яке врятувало русинське суспільство в Австрії від повного злиття з польсько-мадярсько-румунсько-шляхетськими

²⁴ *Франко И.Я.* Тарас Шевченко // Избранные общественно-политические и философские произведения украинских революционных демократов XIX века / Общая ред. М.Т. Иовчука, Д.Ф. Остринина; прим. В.Е. Евдокименко. — М., 1955. — С. 367–368.

²⁵ *Його ж.* Нарис з історії українсько-руської літератури до 1890 р. — Львів, 1910. — С. 113.

елементами, а руський народ, крім того, і від соціального пригноблення “своїми” та “чужими”»²⁶.

Зазначені тенденції у творенні уявлень про Великого Кобзаря вже не обмежувалися самим Т. Шевченком. Соціальна спрямованість у тлумаченні творчості та життя геніального поета призводила до спотворення реальних обставин його біографії у працях кінця XIX — початку XX ст., зокрема щодо висвітлення зв’язків Т. Шевченка у середовищі малоросійського дворянства.

За слушною заувагою відомого українського історика Олександра Оглоблина, *«в українському шевченкознавстві вважалося за майже непристойне згадувати про дружні стосунки Шевченка з представниками українського панства — лівобережноукраїнськими діячами 1840–1850-их років. Коло Шевченкових друзів і знайомих з цього середовища малювалося чорними фарбами, всіляко паплюжилось, таврувалося, як далеких і чужих, коли не ворожих до Шевченка, колишнього кріпака, панів-кріпосників, як зрадників і українства, і особисто Шевченка, або просто замовчувалося, чи ігнорувалися його зв’язки з ними»*²⁷.

Ця соціальна домінація у зображенні Великого Кобзаря, за висловом О. Оглоблина, призвела до того, що *«живий правдивий образ поета поволі заступало погруддя з бронзи, ікона, символ, у світлі й сяйві яких з’явився Шевченко перед нами, людьми 20-го століття й його революційного покоління»*²⁸.

Часом піднесення соціальних мотивів у творчості Т. Шевченка перетворювало його образ у тодішніх уявленнях не в поета-провидця чи мученика-проповідника, а навіть у революціонера й соціаліста. За метафоричною заувагою Євгена Маланюка, «Шевченківське зерно виявилось правдивим і повно-

²⁶ *Грабовский П.А.* Тарас Григорьевич Шевченко // Избранные общественно-политические и философские произведения украинских революционных демократов XIX века. — С. 458–459.

²⁷ *Оглоблин О.* Проблема українських зв’язків Шевченка // *Оглоблин О.* Студії з історії України: Статті і джерельні матеріали / За ред. Л. Винара. — Нью-Йорк; Київ; Торонто, 1995. — С. 65.

²⁸ Там само. — С. 66.

вартісним: не оживеть, аще не умереть. *І воно, справді, вмерло в поколінні кінця XIX віку, щоб воскреснути, вибухнути цілою потугою своєї не смертності в поколіннях пізніших, вже на наших очах*²⁹.

Ця афористична сентенція Є. Маланюка відображає авторську реакцію на трансформацію уявлень про Т. Шевченка, пов'язану зі зміною генерацій культурно-громадських діячів на рубежі XIX–XX ст. Відійшло у вічність покоління сучасників поета, котрі згенерували творення перших меморіальних образів Кобзаря, нерозривно пов'язаних з особистим досвідом комунікації і пам'яті. Натомість меморіальне підґрунтя, котре здебільшого спиралося на власні враження, спостереження, почування сучасників Т. Шевченка, поступово витіснялося з культурного поля новим поколінням, яке часто-густо було скероване на утилітарно-практичні або, навпаки, ідеалістично-ригористичні настанови у конструюванні образів поета-пророка.

Урешті мінливі, калейдоскопічні перетворення образів Великого Кобзаря, котрі, однак тяжіли до творення загальнонаціонального культу спричинилися до появи спеціальної студії М. Драгоманова з їх критикою³⁰. Автор досить точно вловив і прокоментував тогочасні інтелектуальні й культурні віяння.

На його думку, «дд. Огоновський, С.С., Барвінський і інші недурно згадували про “нігілізм”, “соціалізм”, “комунізм”, “революцію” й т. ін., яких би то нема в Шевченка й у його духовних синах. Ці згадки показують, що на Україну насувалась нова хвиля європейських думок, на цей раз більше через Московщину, яка, маючи в собі все-таки центр із людьми, поєвропейськи вивченими в Петербурзі, багато в чому випередила Україну. То була хвиля матеріалістичних і соціалістичних думок. *Хвиля та застала й на Україні російській, і в Галичині вже міцний культ Шевченка, якому вже кланялись не самі*

²⁹ Маланюк Є. Шлях до Шевченка // Хроніка-2000. — К., 2011. — Вип. 3 (85), ч. 1: Зарубіжне шевченкознавство (з матеріалів УВАН). — С. 12.

³⁰ Драгоманов М.П. Шевченко, українофіли й соціалізм // Драгоманов М.П. Вибране. — С. 327–429.

тільки українофіли “Правди”, а “московфіли” “Слова”, й рутенці “Друга”, й самого “Руского Сіона”, так само, як Христу кланяються й лютеранці, й папівці, й святіший синод петербурзький, і кланялись якийсь час і деякі соціалісти»³¹.

Спостереження М. Драгоманова, зроблене ще наприкінці 70-х років XIX ст., є досить промовистим, оскільки фіксує ті важливі зрушення у формуванні образів Т. Шевченка — масовість поширення та поступове перетворення у всеукраїнський, національний культ. Відтоді постать і творчість Кобзаря використовувалася різними партіями, суспільно-політичними рухами для обґрунтування своїх засадничих програмних принципів, зокрема розповсюдження і популяризації певних ідей у вигляді приступних політичних гасел та закликів, які призначалися для широких народних мас.

З цими думками М. Драгоманова, хоча і значно пізніше солідаризувався відомий український історик Іван Лисяк-Рудницький. Він відзначав, що Великий Кобзар мав «величезний вплив на розвиток української національної свідомості. *Українці шанували його як пророка, і скоро навколо його імені та пам'яті виріс культ*»³².

Суголосну думку висловив і Юрій Луцький, який зауважив, що поезії Т. Шевченка стали «*викладом віри української інтелігенції і знайшли, як і сподівався Шевченко, прихильних душею в народі. А тим часом у міру ширення його ідей вплив Шевченка все зростав*»³³.

Наприкінці XIX — в першій третині XX ст. відбувається справжній видавничий бум на популярну літературу про Т. Шевченка. До популяризації творчості та біографії Великого Кобзаря долучаються талановиті автори та блискучі стилісти, як-от Володимир Дорошенко, Сергій Єфремов, Павло Зайцев, Олександр Кониський, Богдан Лепкий, Василь Сімович та ін. До

³¹ Там само. — С. 332.

³² Лисяк-Рудницький І. Драгоманов як політичний теоретик // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: У 2 т. / Відп. ред. Ф. Сисин; упоряд. Я. Грицак. — К., 1994. — Т. 1. — С. 335.

³³ Луцький Ю. Між Гоголем і Шевченком. — К., 1998. — С. 188.

того ж, модерністське оновлення культури на початку ХХ ст. нав'язувало багатоманітність творчих експериментів, які, звісно, не могли оминати постать Великого Українця.

Такий поворот спричинив нову, модерністську акцентуацію на народному, національному характері творчості та життя Т. Шевченка, котре віднаходимо в низці популярних праць на зламі ХІХ–ХХ ст.

Приміром, у нарисі українського літературознавця С. Єфремова 1908 р. обстоюється й шириться теза про Т. Шевченка як народного поета-мученика, що показав справжні хвороби тодішнього суспільства. «Та й справді-бо: цілий свій вік побиватись за народ, говорити про його кривди, розкривати його болячки, картати кривдників і нарешті прийняти за це таку кару, як Шевченко прийняв — чи може що більше зробити людина?» — риторично запитує С. Єфремов³⁴.

Схожі думки представлено і в популярному життєписі Великого Кобзаря, написаному шевченкознавцем П. Зайцевим. Зокрема, останній вказує на пророцтва Шевченка, його виховну роль: «Багатьом незрячим одкрив він очі, багатьох навчив він добру і всіх навчав не миритися з злом, а боротися проти його, наповнивши наші серця вірою»³⁵.

Спершу видається, що вказані популярні праці подають спрощені та звичні народницько-романтичні образи Шевченка для широкого, масового вжитку. До того ж, авторські підходи представлено в досить простих, звичайних сюжетних лініях, які іноді нагадують біблійні повчання. Та ці праці мають і більш глибокий, внутрішній сенс — спрямованість на інтелектуальне ствердження та легітимацію українського життя, символом яких був Великий Кобзар.

За великим рахунком, ішлося про обстоювання самоцінності, самодостатності української національної ідеї, що мала об'єднати українців по різні боки державних кордонів в імперіях

³⁴ *Єфремов С.* Тарас Шевченко, життя його та діла. — К., 1908. — С. 66.

³⁵ *Зайцев П.* Тарас Шевченко: Короткий нарис життя. — К., 1920. — С. 14.

Габсбургів і Романових на початку ХХ ст. Її освячення потребувало своєрідного культу геніального пророка-мученика, вихідця з простих, селянських низів, який осягнув і представив конечність історичного руху.

Це громадське призначення, розуміння ролі образу Т. Шевченка як символу тогочасної української нації чудово сформулював Михайло Грушевський. *«Він є святим прапором нашої національної одності, одним з найвизначніших символів української спільності, одноцільності України й українського життя, — одноцільного незважаючи на державні, церковні і всякі інші межі. Він є віщуном ліпших часів, коли поборовши тяжкі перепони на шляху свого розвою “встане Україна”; вільна і могутня, повна сил і певності себе, і вільні руки подасть недавнім противникам для спільної дружньої праці на добро народів», —* зазначає М. Грушевський у своїй невеличкій ювілейній розвідці³⁶.

Характерно, що у публікації до сторічного ювілею Великого Кобзаря найвидатніший український історик розглядає поета не тільки як національного пророка, а як апостола правди, що відкрив нову епоху в житті народу³⁷. Цей образ Т. Шевченка не тільки нав'язував біблійний та сакральний смисл, а й висував об'єднуючу ідею єдиної, соборної України, незважаючи на тогочасні державні кордони, котрі поділяли українців на підданих Росії й Австро-Угорщини.

«З народнього Кобзаря ставши першим національним поетом України Шевченко з дальшим походом української мисли, українського життя ставав апостолом соборної України, великим вождем, що вводив її в нові володіння, її обітованої землі, віщим пророком, що відкривав перед нею нову землю і небо нове, в их же правда живе!», — стверджує М. Грушевський³⁸.

³⁶ *Грушевський М.* В сорок восьмі роковини Шевченка; слово на Шевченковому святі у Львові, дня 17 лютого ст. ст. // Літературно-науковий вістник. — 1909. — Кн. 4. — С. 3.

³⁷ *Його ж.* Шевченкове століття // Там само. — 1914. — Кн. 2. — С. 212–215.

³⁸ *Його ж.* Великі роковини // Збірник пам'яті Тараса Шевченка / Виданне Українського наукового товариства в Києві. — К., 1915. — С. 8.

Варто відзначити й авторське розуміння шевченківських роковин, які фактично розглядаються М. Грушевським як засіб ствердження та поширення української ідеї серед широких верств українства. «Змістом Шевченкових свят стало не тільки засвідчення нашої вірності культу великого поета, але й вірності провідним ідеям його поезії. — наголошує автор монументальної “Історії України-Руси”. — Вони являються публічним сповіданням віри для нашого громадянства і обрахунком сумління його членів»³⁹.

Зауважимо, що на виняткове значення святкування ювілеїв Т. Шевченка у громадському житті тогочасного українського суспільства вказував і С. Єфремов⁴⁰. Більше того, ювілейні практики набули самоцінного значення для політичного українства, позаяк не тільки сприяли консолідації національної свідомості, а й актуалізували поточні завдання національно-визвольного руху, зокрема дозволяли спертися на широку історичну ретроспективу.

Із легкої руки М. Грушевського, ХХ ст. сприймалося багатьма українськими інтелектуалами як «шевченкове століття», а ювілейні заходи до 100-річчя з дня народження Кобзаря здобули статус «Великих роковин»⁴¹. Таке представлення надавало ювілейним святкуванням символічного підтексту, котре зумовлювало подальше формування культу Т. Шевченка та відповідних канонічних образів.

На думку С. Єфремова, «для України вага Шевченкового генія переходить ті межі, які поставлено навіть великим письменникам на їхній батьківщині: він сам був для неї тим сонцем, що “за собою день веде”, — день нового народження на світ великим культурним народом; його поезія стала найкращим виразом національної самосвідомості на Україні, як його

³⁹ *Його ж.* В сорок восьмі роковини Шевченка. — С. 5.

⁴⁰ *Єфремов С.О.* Нечуваний ювілей // *Єфремов С.О.* Літературно-критичні статті / Упоряд., передм. і прим. Е.С. Соловей. — К., 1993. — С. 198–209.

⁴¹ *Грушевський М.* Великі роковини. — С. 7–8; *Єфремов С.* Шевченко й Котляревський // Збірник пам'яті Тараса Шевченка. — С. 31.

особисту долю можна вважати за символ долі всього українського народу. На Україні ім'я Шевченка — не тільки ім'я великого поета, але й символ національного відродження, ознака перемоги над тією смертю, що до неї засудила була український народ низькоока політика державного централізму. На претензії централізаторів, що домагаються казенної одномасности, народ наш спокійно може відповісти спираючись на Шевченка, і спокійно ж своїм шляхом далі йти»⁴².

Близькою до думок М. Грушевського та С. Єфремова виглядає й теза педагога та історика літератури Олександра Барвінського про виховну роль поезії Великого Кобзаря для українського народу. Адже у його тексті йдеться про плекання української ідеї на підставі простих і зрозумілих громадських ідеалів та етично-моральних цінностей, зокрема просвітницько-виховних.

*«Шевченкові твори мають могутнє значення для виховання народу, вони є невичерпною скарбницею педагогічних ідеалів і засновків, авторизованих світової слави мислителями і педагогами, леліаних найзнаменитішими умами культурного світа. Тому відчувають у нашій народі щораз більшу потребу вглиблюватися в Шевченкові твори, щоби кріпитися в світлі оголошених пламенним словом ідеалів, до котрих він змагав у боротьбі і злиднях, щоби особливо молоде покоління загріти і одушевити до піднеслих і благородних діл, натхнути тими високими ідеалами, почуттям краси, добра і правди, що віє з глибини творів і з усього життя Шевченка», — пише О. Барвінський*⁴³.

Примітною рисою цієї розвідки є означення, котрими іменовано Т. Шевченка — «апостол правди» та «учитель людства». Вони однозначно демонструють загальну спрямованість студії

⁴² Єфремов С. Апостол правди // Єфремов С. Шевченко. Збірка. — К., 1914. — С. 36.

⁴³ Барвінський О. Тарас Шевченко — апостол правди і науки, учитель людства: Спроба педагогічно-наукової розвідки / Вступн. ст. Б. Гречина; наук. ред. Б. Ступарик. — Ів.-Франківськ, 2001. — С. 23–24.

О. Барвінського на самоствердження української ідеї, щоправда у вузчому сенсі, ніж у текстах М. Грушевського.

Таким чином, на початку ХХ ст. особливо добре виявляється об'єднуюча, інтегральна, сумативна складова у циркулюючих образах Великого Кобзаря, котрі постали як наслідок його культу на обширах культурно-громадського та суспільно-політичного українства. Ця інтегруюча настанова відображала соціо-та етнокультурні потреби й вимоги запізнілого націєтворення «скривдженого» чи «недержавного» народу, зокрема формування політичного українства. Сучасні дослідники означають цей культ Т. Шевченка як «національно-консолідуючий міф»⁴⁴.

У широкому розумінні такий образ Т. Шевченка (символу чи Апостола правди) мав інтеграційне призначення для підавстрійських та підросійських українців, оскільки виступав як засіб інтелектуальної й культурної легітимації української ідеї серед найширших соціальних верств і груп, а за великим рахунком цей образ став універсальним і всеохопним символом національного єднання.

Співтворцями цього образу-символу були провідні вчені, політичні та культурно-громадські діячі, що мали найрізноманітніші погляди і світобачення, а часом і відмінні мотивації. Тим паче, постать і творчість Т. Шевченка мали унікальний консолідуючий потенціал, що приваблював багатьох тогочасних інтелектуалів, політичних та громадських діячів, незважаючи на їхні відмінні устремління, політичні практики, аксіологічні настанови та світоглядні дороговкази.

Утім, символічний образ Кобзаря у жодному разі не був викінченим та єдиним. Натомість варто вести мову про цілу низку його варіацій та версій, які творили строкате і заплутане мереживо різноманітних уявлень у перші десятиліття ХХ ст. Цю варіативність помітив і досить влучно прокоментував молодий Дмитро Донцов — на той час соціал-демократ та один із фун-

⁴⁴ *Забужко О.* Шевченків міф України: спроба філософського аналізу. — 4-те вид. — К., 2009. — С. 5–40.

даторів Союзу визволення України, а в майбутньому — творець відомої політичної доктрини «інтегрального націоналізму».

«Обходимо шевченківське свято. Знову стараються почитателі великого поета зробити його таким, яким вони-б охоче його бачили і яким він ніколи не був... *Одні роблять з нього віруючого християнина та навіть доброго католика, другі — атеїста, треті — анархіста. Кождий намагається вбрати його в свій власний кожух*, кожний з апломбом заявляє, що якби Шевченко був живий, то був би певно “з нами”...», — відзначає Д. Донцов⁴⁵.

Такі розумування доволі добре демонструють не тільки розмаїту рецепцію Великого Кобзаря під час проведення різних ювілейних заходів, а й взаємодію та співіснування відмінних образів геніального поета.

Проте на початку ХХ ст. зберігається й соціальна загостреність образу Великого Кобзаря. Вона представлена у працях низки тодішніх публіцистів, зокрема у довоєнних розвідках Симона Петлюри. Скажімо, у статті 1908 р. він робить акцент на темі соціального протесту у творчості геніального поета. Зокрема, відзначає, що «величні твори Шевченкової поетичної фантазії, *наскрізь пройняті духом протесту, поневолених страждальців землі*»⁴⁶. Ця актуалізація протестних, точніше бунтарських мотивів відіграла роль своєрідного містка чи прологу до конструювання нових революційних образів Великого Кобзаря.

Зауважимо, що бунтарська та соціальна вмотивованість образів Т. Шевченка часто-густо висувалася на перший план для обґрунтування поточних практично-політичних гасел, особливо в добу Української революції 1917–1921 рр.⁴⁷ Більше того,

⁴⁵ Донцов Дм. З приводу ювілею Шевченка // Ювілейна збірка статей про Тараса Григоровича Шевченка. В соті роковини Його народження. — Вінніпег, 1914. — С. 5.

⁴⁶ Петлюра С. Вчіться у Шевченка (З приводу 47 роковин смерті поета) // Петлюра С. Статті / Упоряд. та авт. передм. О. Климчук. — К., 1993. — С. 71.

⁴⁷ Див., нап.: Грушевський М. Шевченко як проповідник соціальної революції // Борітеся — Побороте (Відень). — 1920. — № 1. — С. 52–54.

період революційних змагань згенерував надзвичайно потужний імпульс у творенні національного культу Т. Шевченка, в якому дедалі більше місце посідали образи поета-бунтаря й провісника-революціонера.

«Під час революції 1917 року культ Шевченка досяг кульмінаційного пункту. На всіх демонстраціях і маніфестаціях носили портрети Шевченка, його “Заповіт” став національним гімном України, а ім'я — гаслом національно-визвольної революції українського народу. Дні народження і смерті поета стали всенародним національним святом, що відзначалося масовими вуличними демонстраціями, парадми, урочистими вечорами, концертами, доповідями, мітингами тощо», — згадував відомий літературознавець Петро Одарченко⁴⁸.

Та згодом проступили й інші тенденції. Воєнні та революційні катаклізми початку ХХ ст., поразка національно-визвольних змагань справили шоківий вплив на повоєнну інтелектуальну атмосферу. Вони актуалізували пошук нових світоглядних орієнтирів, переоцінку цінностей, урешті-решт критичну ревізію національної спадщини.

У цій атмосфері пореволюційних змагань та тлі «травматичного синдрому» недавніх поразок поставали питання, пов'язані з інтелектуальним переосмисленням трагічного і драматичного досвіду державотворення, котре на кілька десятиліть стало провідним чинником українського життя поза межами радянської України. Ця хвиля торкнулася й спадщини Великого Кобзаря, зокрема спричинилася до низки критичних і навіть негативних відгуків щодо канонізації його образу / образів.

Із-поміж багатьох публікацій 20–30-х років ХХ ст., в яких у тій чи іншій мірі порушувалася вказана проблематика, відзначимо розвідку галицького історика Степана Томашівського — одного з фундаторів державницького напрямку української історіографії. Автор розглядає образ Шевченка, спираючись на дра-

⁴⁸ *Одарченко П.* Тарас Шевченко в радянській літературній критиці (1920–1960) // Хроніка 2000. — К., 2011. — Вип. 3 (85), ч. 1. — С. 211.

гоманівську традицію, хоча й обстоює консервативні цінності, причому протиставляє Великого Кобзаря М. Драгоманову.

Приміром, С. Томашівський дотримується думки, що у жодній європейській країні не можливо уявити, наприклад Вільяма Шекспіра чи Гете — фундатором національної ідеї. Цю тезу він ілюструє такими міркуваннями: «Та сам поетичний геній не вияснює достаточного небувалої у світі національно-політичної ролі Шевченка. *Причина сьому успіхові більше мабуть у тому, що Шевченко типовий східно-європейський народник. Його ціль — не підйом людини з життєвських низів пасивного сірого життя на вершини повної самосвідомості і всесторонньої активності, тільки навпаки: він сам знижується до рівня селянської маси, її психіки, почувань і бажань, підслухує і підхоплює їх...*»⁴⁹.

Автор розвідки стверджує, що в українській суспільно-політичній думці склався культ Т. Шевченка, котрий гальмує здоровий розвиток національної свідомості. «Коли хто говорить, що популярність і культ Шевченка в Україні то доказ великої національної свідомості і політичної зрілості українського народу, у того тільки однобічне поняття тої свідомості і цілком хибне розуміння сеї зрілості. — наголошує історик. — *Бо коли з Шевченкових поезій відокремимо елементи суто національні, громадянські й культурні, одержимо з них матеріал не дуже-то придатний до творення новочасної національної ідеї, часто навпаки — шкідливий. Фальшивий його погляд на історію (Св. Володимир, Хмельницький, Гонта), апофеоз бунтарства, соціально сентиментальність (кріпацтво, покритка), примітивний раціоналізм («Марія»), політичний анархізм і т. ін. — се не така криниця, з якої черпається животворна вода правдивого національного відродження, тільки навпаки — зароди паралітичного застою»*⁵⁰.

⁴⁹ Томашівський С. Трагедія Драгоманова: Кілька чудацьких думок з приводу 30-ліття його смерті (20.VI.1925) // Політика (Львів). — 1925, 10-го жовтня. — № 1. — С. 7.

⁵⁰ Там само. — С. 8.

Згідно поглядів С. Томашівського, Великий Кобзар репрезентував один зі знакових типажів українського культурного життя, котре зазнало потужних і тривалих впливів російського культурного поля. «На порозі тої епохи, з початку XIX віку, українська земля дебютувала в загальнім літературнім перевероті двома великими талантами: одним з лівого боку Дніпра, другим із правого. Там Гоголь, тут Шевченко. Оба майже одночасно явилися на світ, оба сердечно любили рідну землю, та поза сим — вони не тільки виявляли собою різні соціально-культурні типи, а й пішли у двох протилежних напрямках національної думки. І душа українського племені роздерлася на двоє...», — відзначає С. Томашівський⁵¹. Відтак авторська ревізія образу Т. Шевченка як символу української нації відображала консервативно-державницькі настанови тодішніх інтелектуалів, змучених тяжкими психологічними відчуженнями й рефлексіями міжвоєнної доби з її гірким присмаком поразок і втрачених можливостей.

Скажімо, в анонімній замітці в еміграційному часопису до 110-річниці від дня народження Великого Кобзаря доволі гостро критикується поширення його культу й, водночас, обстоюється думка про необхідність національно-політичного переосмислення останнього. *«Почитання Шевченка у нас не то не менше культу Гомера, Вергіля, Шекспіра і Гете, а певно розмірно більше: він станув у нас поза межами вільної літературно-історичної критики; удогматизувався. Рік-річно, в місяці березні, святкується урочисто його пам'ять у тисячах виставах, концертах, академіях, панахидах і т. ін.; рік-річно, з сієї-ж нагоди, виголошуються і слухаються тисячі принагідних промов, пишуться і читають сотні статей і заміток про Кобзаря; та одночасно, чи сам сей всенародний культ багато причинився до основного пізнання зрозуміння й оцінки Шевченка? В однім тільки біографічнім і бібліографічнім напрямі знання Шевченка розмірно далеко доведене; натомість у національно-політичнім цілі покоління не виходять, часто не мають відваги вийти, поза*

⁵¹ Там само. — С. 6.

традиційні погляди, твердження й вірування...», — зауважує невідомий автор⁵².

Скептичні погляди щодо образів Великого Кобзаря ширилися й у літературному середовищі, відомому як «неокласики». *«Народництво створило культ Шевченка. Антинародники наважились на блюзнірство: вони зреклись Шевченка (курсив наш. — Авт.)»*, — так прокоментував цю метаморфозу В. Петров⁵³.

Зазначена теза видається доволі категоричною, почасти навіть провокативною, проте вона досить точно відображає настрої й рефлексії неокласиків, передусім критичну налаштованість та відсутність пієтету стосовно культового образу поета. Скажімо, Микола Зеров — один із речників неокласиків уважав, що *«Кобзар» Шевченків у нинішньому його вигляді — це, по суті, конгломерат різних, часом дуже одмінних своїм характером і тоном збірок»*⁵⁴.

Варто відзначити, що подібні зауваження стосовно ролі Т. Шевченка в українському суспільно-політичному житті не були поодинокими в міжвоєнну добу 20–30-х років ХХ ст., хоча і вмотивовувалися різними чинниками.

Та критичні настанови державників-консерваторів і неокласиків, які тією чи іншою мірою закликали до десакаралізації чи ревізії культу поета, так і не стали домінуючим трендом міжвоєнної доби ані на теренах еміграції, ані на обширах радянської України. Тому культ чи канонізація Т. Шевченка й далі ширилася на культурному полі українства, хоч і у вельми своєрідних, іноді навіть химерних формах.

Приміром, у берлінському виданні 1922 р. знаний український письменник Богдан Лепкий відзначав, що *«Шевченків “Кобзар” став другим Євангелієм для нашого народу, а*

⁵² Національний герой та його культ // Літопис політики, письменства і мистецтва (Берлін). — 1924. — № 10. — С. 147–148.

⁵³ Петров В. Естетична доктрина Шевченка: до поставлення проблеми // Його ж. Розвідки: У 3 т. / Упоряд., авт. передмови та прим. В. Брюховецький. — К., 2013. — Т. 2. — С. 1083.

⁵⁴ Зеров М. Лекції з історії української літератури (1798–1870) / Під ред. Д.В. Горзлін та О. Соловей. — Окрів, 1977. — С. 160.

постать автора цієї книги має для нас таку велику силу, так дуже вона нам дорога і близька, що мусить бути сповнене все, що нам заповів Тарас Шевченко»⁵⁵.

Та попри ці тенденції, 1920-ті роки стали своєрідним вододілом в українській інтелектуальній історії з обсягу творення образів Т. Шевченка. З одного боку, розпочалася тотальна ідеологізація візій Великого Кобзаря, проте, з іншого боку, помітної сили набувають устремління перевести їхнє творення чи конструювання на терени академічного шевченкознавства.

Спершу образ Т. Шевченка прагнули сконструювати, спираючись на потужну хвилю революційного романтизму та соціологізації минувшини, котрі визначали загальні обриси українського історієписання 1920-х років.

Ця хвиля спиралася на політику коренізації, котра проводилася на обширах радянської України, в якій поважне місце відводилося новій канонізації постаті Т. Шевченка. Ще 1920 р. уряд оголосив день смерті Кобзаря — «пролетарського поета» — всенародним святом. Але у 1921 р. нова урядова постанова скасувала це свято.

Натомість день смерті було проголошено «недільником пам'яті» Т. Шевченка, коли українське населення зобов'язувалося безкоштовно працювати на громадських роботах, як-от ремонт залізничних шляхів, упорядкування вокзалів і т. п.⁵⁶ Водночас постать Кобзаря була досить популярна у партійних колах. Відтак у помешканнях низки українських комуністів доволі часто портрети класиків — К. Маркса й Ф. Енгельса — сусідствовали з зображеннями Т. Шевченка.

Подібні суспільні інтенції на тлі політики українізації спричинилися до цілої низки різноманітних інтелектуальних і культурних експериментів. Такою, приміром, була візія М. Слабченка, котрий прагнув соціологізувати постать Великого Укра-

⁵⁵ *Лепкий Б.* Про життя Тараса Шевченка // *Шевченко Т. Кобзар* / З передм. Б. Лепкого. — Берлін, 1922. — С. XVI.

⁵⁶ *Одарченко П.* Тарас Шевченко в радянській літературній критиці (1920–1960). — С. 213–214.

їнця, зокрема представити його як речника знакових соціокультурних трансформацій середини XIX ст.

У 1918–1920 рр. М. Слабченко порушував різноманітні аспекти біографії та творчої спадщини Т. Шевченка в розвідках та лекційних викладах, зокрема в Новоросійському університеті в Одесі. Восени 1918 р. він читав курс лекцій з української літератури в Маріїнській міській громадській жіночій гімназії Одеси, і ряд лекцій присвятив соціальним аспектам творчості поета. У 1920 р. М. Слабченко виголосив доповідь «П'єса Т.Г. Шевченка “Назар Стодоля”» на засіданні Одеського бібліографічного товариства.

У цих працях одеський учений акцентував увагу на соціальній підоснові поетичних практик Великого Кобзаря. Ба більше, у працях та публічних виступах 1920-х років М. Слабченко розглядав геніального поета як провісника («трубадура») майбутньої революції.

За великим рахунком, М. Слабченко намагався кардинально переосмислити й по-новому представити творчість та біографію Т. Шевченка. Відтак у його писаннях простежується виразний соціологічний рефрен. На думку автора, *«Шевченко вресити дійшов до зречення всього, що зв'язувало кріпака з паном. Він спустив бога на землю, щоб зробити його кріпацьким богом. Марія — мужичка, маленький Христос — байстря, якому вже змалечку дано нести хрест й бути на ньому розп'ятим. Кріпак піднявся в очак Шевченка до бога, а затуркана покритка — до богородиці»*⁵⁷.

Таким чином, М. Слабченко репрезентує Великого Кобзаря не як співця пригнобленого селянства, а як репрезентанта нових явищ і процесів, котрі мають ущент зруйнувати і навіть знищити кріпосницьке рабство! Тож М. Слабченко розглядає соціальні мотиви поезій Т. Шевченка як предтечу майбутніх соціокультурних трансформацій, що назрівають в українському суспільстві середини XIX ст. і, кінець-кінцем, на повний голос

⁵⁷ Слабченко М.С. Матеріали до економічно-соціальної історії України XIX століття. — [Одеса], 1925. — Т. 1. — С. 181.

заявляють про себе на зламі дореформених та пореформених часів.

Більше того, М. Слабченко вважає, що геніальний поет презентував найрадикальнішу — лівацьку частину українського національно-визвольного руху. На його думку, «на самому крайньому лівому місці стояв Т. Шевченко. Його вважали теж за панславіста, виходячи з належності йому поезії “Слов’янам”, але ця поезія Тарасові Григоровичові не належала. Його ненавидів, як і взагалі українців, “праведник російської літератури” Белінський, що писав після Шевченкового арешту: “мне не жаль его — будь я его судьей, я сделал-бы не меньше, я питаю вражду к такого рода либералам — это враги всякого успеха” — Белінського ображало, що Шевченко, “этот хохлацкий радикал”, писав пасквилі на царя...”⁵⁸.

Отож, у представленні М. Слабченка «хохлацький радикал» поставав як передвісник нових соціальних потрясінь, і, заразом, як чільний репрезентант українського визвольного руху, що відображав нагальні соціокультурні метаморфози тодішнього суспільства. Відтак історик не тільки диференціює, а й навіть протиставляє представлення природи та соціальної реальності в поезіях Великого Кобзаря. На його думку, у творах Т. Шевченка постає інша соціальна природа.

«Природа лише на мить звертала на себе увагу поета. Шевченківський пейзаж на диво маленький і існує в його творах мов примітивне тло, вище-ж над усе для поета являється людина, “на сторожі” коло якої він “ставить слово”. Замилування людиною могло вирости лише в місті, бо на селі за постійною працею тяжкою не до того, на селі був “тихий світ”, село — “тихий рай”. І бунт Шевченківський — бунт, задуманий у місті. Прага для Гуса, Рим для Алкіда, Сміла й Умань для Гонти — повні руху, тим часом навіть “світові наймички” не живуть, “а тільки ходять”. Співець із журбою дивиться на Чигирин, котрий віланізувався (перетворився у сільське поселення — *Авт.*), чи після поета “заснув”», — стверджує М. Слабченко⁵⁹.

⁵⁸ Там само.

⁵⁹ Там само. — С. 183.

Зрештою, у концептуалізації М. Слабченка Великий Кобзар відкриває нову соціальну людину — міського мешканця, котрий репрезентує модерні ідеологічні цінності й уособлює магістральні соціально-економічні перетворення. Саме ця міська людина й мала обійняти місце творця того нового і страшного «соціального бунту», про який провіщають поезії Т. Шевченка.

«Бунт іде з міста. Хто провадитиме його, які саме появляться нові люди, “з новим і праведним законом”, поет хіба тільки догадувався, коли одного разу записував у своєму щоденнику, що техніка переверне людськість. Шевченко тільки наближувався до розв’язання питання, а не розв’язував його, хоч уже складав гімни “роботящим рукам”. Отже говорити про Шевченка, як про мужицького, сільського поета, є величезне непорозуміння, *Шевченко був продуктом нового життя України, що склалося в наслідку переливання капіталу й росту міст*. Село Шевченко не описував. У нього немає й жахливих картин кріпацтва, — в нього є протест проти гноблення людини й нерівності. Такі думки поетові дало не село, а місто, котре попхнуло на революційний шлях й братчиків», — відзначає М. Слабченко⁶⁰.

Таким чином, відомий народницький образ Т. Шевченка як поета-бунтаря й пророка у 1920-ті роки отримує соціологічне підґрунтя, зокрема перетворюється в образ бунтаря-провісника (більше того навіть репрезентанта майбутніх соціальних катаклізмів).

Ця трансформація уявлень про Великого Кобзаря ще не означала остаточну канонізацію культу поета-революціонера, проте була важливим кроком, який торував шлях до творення «революційних» образів поета. У певному сенсі візія М. Слабченка репрезентувала посередню ланку майбутньої канонізації й легітимації образу Т. Шевченка як революціонера-демократа, що пізніше розгорнувся у радянській соціогуманітаристиці.

Подібні інтенції та рефлексії помічаємо у студіях низки визначних українських істориків, які працювали на теренах

⁶⁰ Там само. — С. 183.

радянської України в пореволюційні 1920-ті роки. Приміром, у відомій праці Дмитра Багалія про кирило-мефодіївців Т. Шевченко висвітлюється майже винятково в революційному та соціальному контексті.

«Шевченко був незмірно більшим революціонером і з політичного, і з соціального боку, ніж інші члени товариства», — підкреслює Д. Багалій⁶¹. В іншому місці автор висловлюється ще відвертіше: «Відшукуючи коріння української революції, не можна обминути й великого революціонера своїх часів Т.Г. Шевченка»⁶².

Аналогічну думку обстоює й лідер українських істориків-марксистів Матвій Яворський, який намагався висунути більшовицько-марксистську соціологізацію української історії. Відтак він називає Т. Шевченка «геніяльним співцем революції»⁶³. Більше того, у студіях М. Яворського шириться теза про «класову інтуїцію» Кобзаря, котра стала важливим чинником його «революційної» свідомості, і навіть пише про пророчі «віщування Шевченка»⁶⁴.

На думку М. Яворського, «перебування Шевченка на Україні між 1843 і 1847 рр. довершило й зміцнило цю “інтуїцію”, бо показало його зрілій революційній свідомості ще раз перед вічі не тільки комуну-заводи, як ідею майбутности, але й заразом ще раз хоч-би оце село, яке виспівували Квітки, а про яке, як реальну протилежність реальній ідеї, писав один із сучасників...»⁶⁵.

Схожі оцінки віднаходимо і в працях інших науковців, які в розвідках, присвячених Т. Шевченку, гіперболізували соціальні аспекти його життя та творчості, а також розглядали його як

⁶¹ Багалій Д.І. Т.Г. Шевченко і кирило-мефодіївці: Історико-літературна розвідка. — Харків, 1925. — С. 86.

⁶² Там само. — С. 90.

⁶³ Яворський М. Нариси з історії революційної боротьби на Україні. — [Харків], 1927. — Т. 1. — С. 185.

⁶⁴ Там само. — С. 194.

⁶⁵ Там само. — С. 187.

революціонера-демократа з антикріпосницькою політичною програмою.

Так чи інакше, українські інтелектуали 1920-х років поступово переходили межу від конструювання образу поета-бунтаря до ствердження образу революціонера-провидця. Утім, побутували й інші тенденції, зокрема дедалі частіше лунали заклики відмовитися від культових чи символічних образів Тараса Шевченка, а перейти до вивчення його спадщини та біографії на виразних академічних засадах. Саме 1920-ті роки виплекали відоме гасло, котре циркулювало у середовищі українських інтелектуалів щодо постаті Т. Шевченка — «не культ, а шевченкознавство!»⁶⁶.

Тоді ж ширяться й інші тенденції, відомі в історії літератури як «боротьба або війна за Шевченка». Одним із фундаторів цієї політично-ідеологічної кампанії був радянський літературознавець Володимир Коряк — автор відомої монографії «Боротьба за Шевченка» (Харків, 1925 р.). Так, розпочалося творення чи конституювання окремого партійного, точніше більшовицько-марксистського, шевченкознавства. Спершу воно мало протистояти академічному шевченкознавству, котре формувалося на теренах ВУАН. Та після розгрому Академії на початку 1930-х років партійне шевченкознавство стало домінуючим. Відтоді спадщина Т. Шевченка та його роль в українській суспільно-політичній думці тлумачилися в радянській науці, переважно з класових позицій, зокрема у світлі «непереможно вчення Маркса–Леніна–Сталіна».

Цей поворот у радянському шевченкознавстві не варто розглядати як повний розрив із колишніми традиціями у репрезентації постаті та спадщини Великого Кобзаря. Зокрема, радянське шевченкознавство певною мірою наслідувало народницьку та соціальну спрямованість його образів кінця XIX ст. — початку XX ст., а також творчі «експерименти» 1920-х років.

⁶⁶ *Петров В.* Провідні етапи розвитку сучасного шевченкознавства (З приводу книги П. Зайцева: «Життя Тараса Шевченка», Львів, 1939) // *Петров В.* Розвідки. — Т. 2. — С. 749.

Однак цей перелом упроваджував всеохоплюючу та вульгаризовану класову мотивацію у підходах й оцінках щодо біографії і творчості Т. Шевченка, котра нав'язувала однозначні матеріалістичні конотації, а тому не залишала місця для інших думок й інтерпретацій, особливо від початку 1930-х років. Відтак Великого Кобзаря розглядали як «співця предпролетаріату», провісника «революційного визволення», виразника «класових устремлінь» селянства (пізніше — «революційного» чи «буржуазного демократа») і т. п. Більше того, пошук «класової зумовленості» став лейтмотивом усього радянського шевченкознавства протягом 1930-х років.

Вислідом таких настанов було творення вже не стільки «революційних», скільки «класових» кольорів у конструюванні й поширенні образів Т. Шевченка у межах УСРР/УРСР.

Меморіальні заходи 1939 р. засвідчили однозначну догматизацію образів Великого Кобзаря. Вони дедалі більше узгоджувалися із засвоєнням радянським режимом старої «імперської спадщини». Скажімо, у межах цієї кампанії відбулося ретроспективне «замирення» В. Белінського, відомого різкими випадками супроти українського поета, та Т. Шевченка. Тож відкриття пам'ятника Т. Шевченкові, присвоєння його імені Київському університету та низка інших заходів 1939 р. стали кроками з дальшої догматизації його образу.

Нове-старе означення «народний поет» пропонувало інші смисли, порівняно з класичною народницькою спадщиною. Відтак наприкінці 1930-х років радянські образи Кобзаря по trochu відсувають на другий план класові конотації. Натомість Т. Шевченко репрезентується як «український демократ», який посідає почесне, але підпорядковане місце у плеяді російських «народних демократів», або «революційних демократів», 1860-х років⁶⁷.

Такий образ геніального поета вкладався у прокрустове ложе політичних та ідеологічних практик другої половини 1930-х

⁶⁷ *Одарченко П.* Тарас Шевченко в радянській літературній критиці (1920–1960). — С. 228–230.

років, що висували на перші ролі російський народ, якому відводилося провідне місце на історичних підмостках. Останній мав стати народом-вождем Радянського Союзу і провідником соціалістичного / комуністичного будівництва. Але такі настанови мали не тільки футуристичну, а й ретроспективну спрямованість. Відтак радянська «обрядова» система символів та образів творила власну великодержавницьку палітру, в якій образ Т. Шевченка посів місце «почесного помічника» чи «молодшого брата» російських «революційних демократів» XIX ст.

Та ідеологічні пасажі на теми шевченкознавства побутували і по той бік кордону. В інтелектуальному плані вони були реакцією на новітню радянську канонізацію Т. Шевченка, а також репрезентували крайні варіації осмислення причин та наслідків поразки національно-визвольних змагань 1917–1921 рр., намагання висунути нові національні світоглядні орієнтири тощо.

Іноді пошуки націоналістичних підвалин у спадщині Великого Кобзаря спиралися на майже фанатичну зацікавленість його творчістю з боку тих чи тих учених⁶⁸. Таким науковцем, за свідченням історика Марка Антоновича (онука Володимира Антоновича), був відомий український мовознавець і педагог Степан Смаль-Стоцький, який підходив до осмислення феномена поета з психологічного боку й дуже дивувався, як це можна не знати напам'ять усіх поезій Т. Шевченка⁶⁹. Водночас, попри витончені інтерпретації й тлумачення, він однозначно розглядав Кобзаря як «генія-пророка»⁷⁰.

Однак мали місце і практично-утилітарні інтерпретації Кобзаря з обсягу ідеологічних потреб, зокрема у розвідках одного із

⁶⁸ *Смаль-Стоцький С. Т. Шевченко: інтерпретації.* — Нью-Йорк; Париж; Торонто, 1965.

⁶⁹ З династії славетних Антоновичів: Інтерв'ю М. Антоновича для «Старожитностей» (записав І. Гирич) // Старожитності. — 1993. — № 19/24. — С. 25.

⁷⁰ *Смаль-Стоцький С. Т. Шевченко — співець Самостійної України // Його ж. Т. Шевченко: інтерпретації.* — С. 13.

засновників теорії «інтегрального націоналізму» Дмитра Донцова⁷¹. Він підкреслював, що Т. Шевченко був репрезентантом героїчного козацтва, «якому перш за все ходило про націю і про отчизну як цілість», а також наголошував на домінації в його творчості «поняття отчизни, почуття патріотизму, а не щастя»⁷².

Таким чином, завдяки зусиллям й інтерпретаціям різних авторів поставав образ Кобзаря з виразними рисами патріотаноціоналіста.

Щоправда, поза межами Радянського Союзу видавалося й чимало вартісних праць з обсягу шевченкознавства, зокрема вченими, які розробляли цю проблематику переважно на академічних засадах. До таких студій слід віднести, наприклад, оригінальну монографію відомого українського літературознавця та бібліографа Євгена-Юлія Пеленського про класицизм у творчості пізнього Шевченка⁷³.

У цій праці Є.-Ю. Пеленський підважує традиційну тезу про магістральну спрямованість творчої еволюції Великого Кобзаря від романтизму до реалізму. Він також наголошує на значенні та ролі класичних засад в останнє десятиліття життя поета, а також критикує інтерпретації його творчості, запропоновані С. Смаль-Стоцьким⁷⁴.

Зрештою, питання, висунуте Є.-Ю. Пеленським у праці «Шевченко-класик», не тільки зініціювало досить жваву наукову полеміку, а й спричинилося до перенесення конструювання образів Великого Кобзаря у площину класичної спадщини. Така постановка питання нав'язувала компаративні запити, котрі примушували порівнювати Т. Шевченка з визначними європейськими мислителями й інтелектуалами.

За виразом Юрія Шевельова, «книжка («Шевченко-класик, 1851–1861» — *Авт.*) ставить Шевченка як рівного з рівними в

⁷¹ Донцов Д. Шевченкові роковини // Літературно-науковий вістник. — 1927. — Кн. 5. — С. 41–48.

⁷² Його ж. Дух нашої давнини. — Дрогобич, 1991. — С. 259.

⁷³ Пеленський Є.-Ю. Шевченко-клясик, 1851–1861. — Львів–Краків, 1942.

⁷⁴ Там само. — С. 113–114.

ряди великих європейців, продовжувачів античних традицій. Хай вона передає куті меду, доводячи відмовлення Шевченка від народної основи — таке перекручення, може, закономірне в тій прихованій полеміці, виявом якої є розвідка Пеленського»⁷⁵.

Щодо радянського шевченкознавства, то від кінця 20-х років ХХ ст. у ньому незаперечно панують ідеологічні догмати, які однозначно вимальовують образи Шевченка-революціонера, поета-бунтаря з атеїстичними чи матеріалістичними мотивами творчості, палкого прихильника «історичної дружби російського та українського народів» тощо.

Деяке розмаїття у творення образів Великого Кобзаря внесли події війни 1941–1945 рр. Відтак легітимацийна програма зі створення єдиного «народу-вождя», була скорегована до травневої перемоги 1945 р.

У звичні уявлення про Т. Шевченка, була внесена низка патріотичних рис, а також самобутніх екстраполяцій на теми історичної боротьби з іноземними загарбниками і т. п.⁷⁶ Адже воєнна доба актуалізувала проблему творення радянського патріотизму, що відкрило певний простір для місцевих чи локальних патріотизмів «радянських націй». Тож про національну єдність українців, хоч і у далекій минувшині та, звичайно, в куцій, обмеженій формі згадали знову.

На часі стало творення образу Т. Шевченка як поета-патріота, котрий заповідає своїм нащадкам героїчну звитягу пращурів. Заради цього в агітаційних та пропагандистських практиках, які творили патріотичний образ Кобзаря, з'явилися загальнонародні і навіть загальнонаціональні конотації Відтак із розтиражованих величезними накладками пропагандистських плакатів 1942 р. візуалізований образ Кобзаря закликав радянських вояків, передусім українців, до героїчних подвигів — «...І вражою злою кров'ю волю окропіте».

⁷⁵ Шевельов Ю. Шевченко — класик? // Хроніка 2000. — Вип. 3(85), ч. 1. — С. 23–24.

⁷⁶ П.О. [Одарченко П.] Шевченківський ювілей в Уфі 1943 року // Шевченко. — Нью-Йорк, 1953. — Річник 2. — С. 36–38.

Щоправда, у повоєнні часи ідеологічна машина радянського режиму повернулася у звичне річище. «Великий» російський народ посідає провідне місце у міцній та єдиній родині «рівних» радянських народів. Паростки локального патріотизму воєнної доби жорстко придушуються 1946 р. Відтак «патріотичні і національні барви» з радянського образу Кобзаря терміново вилучаються, а наукові праці воєнної доби піддаються нещадній обструкції.

Натомість шириться суцільне вихолощення складної й багатоманітної палітри образів Т. Шевченка, котра циркулювала у незабутні 1920-ті роки. Це розмаїття заступає догматизований, одноцільний, монолітний образ геніального поета як визначного революціонера-демократа та палкого прихильника й друга «великого» російського народу. Більше того, творчі й естетичні мотиви поезій Т. Шевченка беззастережно пов'язуються винятково з російською культурою.

Загалом ідеологічна нівеляція образу Великого Кобзаря набула таких масштабів, що часто-густо суперечила елементарному здоровому глузду. Відтак велику творчу спадщину поета розглядають як «могутню зброю» у боротьбі з «буржуазними націоналістами» й «реакціонерами». Скажімо, в одній із статей про історичні погляди Т. Шевченка обстоювалася думка про протиставлення його матеріалістичного світобачення «реакційній ідеалістичній філософії», а також про боротьбу поета проти «фальсифікаторів історії України — дворянських і буржуазних націоналістичних істориків»⁷⁷.

У постсталінську добу, зокрема за часів «хрущовської відлиги», ситуація на теренах шевченкознавства дещо поліпшилася. Наприклад, з'являються думки про антиісторизм та надмірну спрощеність у представленні Т. Шевченка в наукових працях сталінської доби. Але нав'язаний ідеологічний образ поета — революціонера-демократа та поборника класових кривд продовжував безроздільно домінувати в радянському культур-

⁷⁷ Коваленко Л. Исторические взгляды революционера-демократа Т.Г. Шевченко // Вопросы истории. — 1951. — № 7. — С. 27, 44.

ному просторі, як у працях істориків, так і літературознавців та представників інших соціогуманітарних дисциплін. Тож із Кобзаря створювали образ «вірного послідовника», або навіть соратника російських революційних демократів⁷⁸. Заразом цей образ став не тільки неодмінним атрибутом усіх праць, пов'язаних із Великим Українцем, а й однією з «обрядових» вимог представлення минувшини на ниві українського радянського історієписання 1950–1970-х років.

Такий стан речей зберігався до кінця 1980-х років, попри очевидні досягнення радянського шевченкознавства, які тепер піддаються сумніву деякими дослідниками. Тим паче, що стереотипні образи Великого Кобзаря, виконані за певним ідеологічним каноном, більшою чи меншою мірою відтворювалися практично у всіх працях радянських авторів⁷⁹ та узагальнюючих виданнях із шевченкознавства⁸⁰.

Приміром, у студії історика Михайла Марченка йдеться про те, що поет «першим створив демократичну концепцію в історії України»⁸¹, а в двотомному «Шевченківському словнику» — про його «класове розуміння суті історичної науки»⁸².

Традиційні елементи канонізованих радянських образів Т. Шевченка побутували навіть у працях тих авторів, які прагнули уникнути надмірної ідеологізації. Утім, вони були змушені наголошувати на «революційно-демократичному світогляді» Великого Кобзаря⁸³, його класовій підоснові й т. п.

Не бракувало й націоналістичних тлумачень творчості Т. Шевченка, котрі ширили відповідні ідеологічні образи у середовищі

⁷⁸ *Грабович Г.* Українсько-російські літературні взаємини в ХІХ ст.: постановка проблеми // *Грабович Г.* До історії української літератури: Дослідження, есе, полеміка. — К., 1997. — С. 203.

⁷⁹ Див.: *Марченко М.І.* Історичне минуле українського народу в творчості Т.Г. Шевченка. — К., 1957; *Марголіс Ю.Д.* Исторические взгляды Т.Г. Шевченка. — Л., 1964 та ін.

⁸⁰ *Шевченківський словник: У 2 т. К., 1976–1977.* — Т. 1–2.

⁸¹ *Марченко М.І.* Вказ. праця. — С. 192.

⁸² *Шевченківський словник.* — Т. 1. — С. 262.

⁸³ *Смілянська В.Л.* Стиль поезії Шевченка. — К., 1981. — С. 76.

української еміграції та діаспори⁸⁴. Наприклад, до таких прочитань творчості Т. Шевченка можемо віднести праці відомого діаспорного літературознавця Юрія Бойка-Блохіна. На його думку, «Шевченко був послідовним українським націоналістом, що ненавидів Москву, і його державницький світогляд протягом життя лише щораз більше кристалізувався»⁸⁵.

Утім, образ Великого Кобзаря у працях Ю. Бойка подається ще в більш-менш помірковано-націоналістичному дусі. Чи варто щось казати про трактування радикально-націоналістичні!?

Та на еміграційних та діаспорних обширах побутували і доволі своєрідні уявлення про Т. Шевченка, котрі формально начебто зводилися до образу поета-націоналіста, проте пропонували більш насичену й розмаїту кольорову палітру. Такою, скажімо, є замальовка відомого українського інтелектуала Віктора Петрова, котрий вирізнявся проникливими рефлексіями як в історіософській, так і культурній сферах.

На думку В. Петрова, «український народ з усіх народів світу володіє такою книгою, в якій сам народ живе своїми власними почуттями. Це “Кобзар” Тараса Шевченка. Це книга не про народ, а книга народу. Між книгою й народом не стоїть жадний посередник. Не сторонніми очима зовнішнього спостерігача відокремлений від народу письменник дивиться на народ, щоб своє слово стороннього спостерігача сказати про цей народ: ні народ сам з середини себе своє про себе каже слово. “Кобзар” Тараса Шевченка — це біблія українського народу. І якщо якийсь народ і має біблію народу (підкреслення В. Петрова — *Авт.*), то це лише український народ»⁸⁶.

⁸⁴ Див. наприклад: *Савчук П.Т.* Шевченко в світлі державницьких ідей: І. Ранній період творчості // *Визвольний шлях*. — 1958. — № 8. — С. 892–902; *Бедрій А.* Націоналістична ідеологія Тараса Шевченка // Там само. — 1961. — № 1. — С. 71–76; *Воронай О.* Тарас Шевченко і ідея визволення України // Там само. — 1967. — № 3. — С. 259–263.

⁸⁵ *Бойко Ю.* Творчість Тараса Шевченка на тлі західноєвропейської літератури // *Бойко Ю.* Вибрані праці. — К., 1992. — С. 16.

⁸⁶ *Петров В.* Тарас Шевченко як поет нації (До 85-ліття з дня його смерті) // *Петров В.* Розвідки. — Т. 2. — С. 719.

Згідно поглядів В. Петрова, виняткове становище «Кобзаря» пов'язане з особою автора, зокрема з тим, що «лише Шевченко своєю творчістю спромігся довести, що творчість індивідуального письменника за наших часів можлива як творчість народу. У цьому і полягає сенс того, що він першу збірку своїх творів назвав “Кобзарем”, який і *став для українського народу священною книгою нації, національною книгою українського народу!*»⁸⁷. Ця виняткова роль «Кобзаря» дозволяє В. Петрову висунути тезу про Т. Шевченка як поета-націоналіста.

Проте автор зауважує, що націоналізм Великого Кобзаря не є націоналізмом егоїстичним, а націоналізмом братерським! «Шевченківський націоналізм вільний од гріха глухого і темного, скупого і духово обмеженого егоїзму. В його прагненні волі для українського народу не було і нема нічого егоїстичного. Волю розуміє Шевченко не як свавілля, а як прояв звільненого духу, *великодухність* (курсив В. Петрова — *Авт.*)», — наголошує В. Петров⁸⁸.

Власне, В. Петров вимальовує та представляє своєрідний образ Т. Шевченка як одного з провідників таємної революційної організації — кирило-мефодіївських братчиків. Тож у конструкції автора Великий Кобзар сполучає в одному образі риси поета-націоналіста та революціонера⁸⁹. Причому ці прикмети продукують не стільки утилітарно-прагматичні конотації, скільки нав'язують високі, абсолютизовані цінності й ідеали.

На зарубіжних обширах проступають й контури філософського шевченкознавства, передусім у самотутніх текстах видатного українського славіста Дмитра Чижевського, котрий у повоєнні роки здобув реноме надзвичайно конфліктного, колоритного, ба навіть легендарного інтелектуала у західному академічному світі (ФРН і США). Д. Чижевський уважав, що «від дуже багатьох соціальних поетів Шевченко відрізняється тим,

⁸⁷ Там само. — С. 721.

⁸⁸ Там само. — С. 730.

⁸⁹ Там само. — С. 734–735.

що йому цілком і повністю чужа мова філософських понять і філософських символів»⁹⁰.

Та незважаючи на таку констатацію, Д. Чижевський обстоює думку про історичний антропоцентризм Т. Шевченка, котрий розміщує людину у центрі буття як природного, так і соціального й культурного. На думку Д. Чижевського, «в минулому він (Т. Шевченко — *Авт.*) бачить не події, сили, ідеї, а тільки людей, живих, конкретних людей, які “стогнуть у кайданах”, причому стогнуть точно так, як вони стогнали за часів Шевченка. “Неволя”, “неправда”, — проти чого боровся Шевченко, — це не етичні поняття, а *людська* неволя (українського народу, українських селян) і *людська* (курсив Д. Чижевського — *Авт.*) неправда (царів, попів, панів), при цьому і “неволя”, “неправда” цілком ті самі, що і сьогодні і якими вони були до Шевченкових часів»⁹¹.

Більше того, Д. Чижевський вважає, що Великому Кобзареві притаманний яскравий, послідовний і навіть безмежний антропоцентризм⁹². Такі рефлексії торували шлях до історіософських та культурологічних вимірів творчості Т. Шевченка, зокрема суттєво модифікували його фахові й дисциплінарні образи. Проте зазначені метаморфози відбувалися досить повільно, зокрема співіснували з циркуляцією численних культурних образів Кобзаря, котрі мали виразний нахил до сакралізації постаті поета-пророка.

Отож у численних образах Т. Шевченка у радянському та зарубіжному культурному просторі відобразилася незвичайна і незрівнянна посмертна доля Великого Українця. За висловом академіка Івана Дзюби, «його ім'я, його поезія, його могила, його пам'ять ставали предметом такої боротьби, таких

⁹⁰ *Чижевський Д.* Шевченко і Давид Штраус // *Чижевський Д.* Філософські твори: У 4 т. / Під заг. ред. В. Лісового. — К., 2005. — Т. 2. — С. 180.

⁹¹ Там само.

⁹² *Чижевський Д.* Нариси з історії філософії на Україні // *Чижевський Д.* Філософські твори. — Т. 2. — С. 125.

поклонінь і поруг, таких осягнень і фальсифікацій, що якусь аналогію знайти нелегко»⁹³.

З падінням «залізної завіси», котра відгороджувала Україну і весь СРСР від західного світу, розпочалися не тільки змагання між відмінними підходами та концепціями у царині шевченкознавства, а й поширення та конкуренція між різноманітними образами Великого Кобзаря. Дедалі більшу роль у цьому змаганні відіграють новітні дослідницькі практики, методики та концептуальні пропозиції, пов'язані з постмодернізмом і «лінгвістичним поворотом».

Зазвичай лінгвістичний поворот розглядають як перехідну межу між модерною та постмодерною наукою, позаяк ця інтелектуальна метаморфоза кардинально трансформувала як становище інтелектуала й академічної корпорації, так і сам спосіб буття суспільних та гуманістичних дисциплін. Відтак у постмодерністських візіях учений-гуманітарній постає як автор-транслятор тексту та, разом, як його читач-інтерпретатор. Водночас шириться постмодерністська дослідницька стратегія деконструкції, витоки якої пов'язують зі студіями німецького філософа Мартіна Гайдегера.

Ця дослідницька стратегія зорієнтована на пошук прихованих смислів, себто з'ясування рівня самостійності мови щодо того змісту й сенсу, котрий вона продукує. Деконструктивізму відводять провідну роль у демістифікації гуманітарного, зокрема історичного, знання. Натомість більшість його критиків вважають, що ця стратегія повсюдно розмиває основи сцієнтизму та впроваджує крайній, і навіть абсолютний епістемологічний релятивізм.

На теренах історієписання місце одного з піонерів лінгвістичного повороту посів славнозвісний американський учений Гейден Вайт, який пропонує розглядати будь-яку історичну студію у світлі вербальних артефактів і прозаїчних дискурсів, а

⁹³ Дзюба І. Тарас Шевченко. — С. 693.

точніше як вербальну структуру у формі наративу⁹⁴. На сьогодні постмодернізм дедалі частіше сприймають як своєрідну «покривку», під якою переховуються різні теоретики, котрі заперечують детермінізм та все, що пов'язано з «соціальною реальністю», і не мають одноцільної чи бодай узгодженої візії минувшини⁹⁵.

Так чи інакше, постмодерністські погляди змусили вчених-гуманітаріїв переосмислити та по-іншому поглянути на наративні конструкції й мовні протоколи наукових і науково-популярних текстів⁹⁶. Водночас вони спричинилися до поширення потужної релятивістської хвилі, котра загрожує зруйнувати не тільки звичні модерністські канони науковості, а й навіть елементарні можливості щодо співвіднесення та кореляції наукових знань у соціогуманітаристиці.

Засвоєння спадщини модерністської науки ХХ ст. та рецепція й осмислення постмодерністських викликів посідають поважне, хоч і неоднозначне місце у процесі творення образів Великого Кобзаря на пострадянських теренах, зокрема в українській соціогуманітаристиці. Нині вони постають як своєрідні змагання між націєцентричними, культурно-антропологічними та постмодерністськими способами прочитання спадщини геніального поета.

Із такої перспективи в пострадянському культурному просторі побутують відмінні візії про Т. Шевченка, котрі спираються на ту чи іншу академічну традицію, а часом репрезентують новітні ідеологічні й інтелектуальні спроби тлумачення його творчої спадщини та біографії.

Протягом 1990–2000-х років публікується низка праць, в яких висуваються оригінальні інтерпретації біографії та твор-

⁹⁴ *Uyūm X.* Метаистория: Историческое воображение в Европе XIX века / Пер. с англ. под ред. Е.Г. Трубиной и В.В. Харитоновой. — Екатеринбург, 2002.

⁹⁵ Нові перспективи історіописання / За ред. П. Берка; пер. з англ. Т. та А. Портнових. — К., 2004.

⁹⁶ *Доманська Е.* Історія та сучасна гуманітаристика / Пер. з польськ. та англ. В. Склокіна; наук. ред. В. Склокін, С. Троян. — К., 2012.

чості Тараса Шевченка⁹⁷. З'являються студії, які претендують на статус нового прочитання його поезій, зокрема в контексті міфопоетики та декодування символів його творчості⁹⁸, творення міфологічного концепту України⁹⁹ тощо. Відтак обстоюється думка про дуалізм Т. Шевченка, котрий ґрунтується на різних способах його світосприйняття, що нав'язує зіставлення реальної біографії поета з його текстами¹⁰⁰.

Водночас висловлюються думки, що нормалізація культурного й політичного життя в Україні призведе до того, що «Шевченко перестане бути іконою, пророком і стане “тільки” одним із великих поетів людства»¹⁰¹. Тож постать Великого Кобзаря дедалі частіше пов'язують із «поетами-націєтворцями», як-от Адам Міцкевич, Ян Коллар та ін., хоч подібні аналогії чи паралелі споглядаємо ще в розвідках визначного українського літературознавця Д. Чижевського¹⁰².

Крім надзвичайної інтелектуальної розкутості, яка вирізняє сучасні праці, слід констатувати появу нової конфігурації образів Великого Кобзаря, котрого відтепер розглядають і як поета-міфотворця. Певна річ, конструювання таких образів зумовлене цілим комплексом чинників.

Серед них поважне місце посідають причини власне академічні: швидкоплинне поширення методологічних новацій, комбінацій та мутацій новітніх концептів і підходів, конфронтація й змагання різноманітних методик і технік прочитань, урешті-

⁹⁷ *Пріцак О.* Шевченко-пророк. К., 1993; *Луцький Ю.* Між Гоголем і Шевченком. — К., 1998.

⁹⁸ *Грабович Г.* Поет як міфотворець. Семантика символів у творчості Тараса Шевченка. — С. 169–185.

⁹⁹ *Забужко О.* Шевченків міф України: спроба філософського аналізу. — С. 138–142.

¹⁰⁰ *Грабович Г.* Поет як міфотворець. Семантика символів у творчості Тараса Шевченка. — С. 25–26.

¹⁰¹ Там само. — С. 193.

¹⁰² *Чижевський Д.І.* Порівняльна історія слов'янських літератур / Наук. проєкт і передмова М. Наснка; пер. з нім. О. Костюк, М. Ігнатенко. — К., 2005. — С. 160; *Його ж.* Міцкевич і українська література // *Його ж.* Філософські твори. — Т. 2. — С. 150–154.

решт банальна інтелектуальна мода. Проте не менш важливу роль відіграють соціо- та етнокультурні обставини існування сучасної України, яка прагне досягнути себе в найрізноманітніших вимірах як із перспективи минулого, так і майбуття, зокрема в координатах національної міфотворчості.

У цьому світлі мабуть варто помістити новітні уявлення про Великого Кобзаря в контекст численних образів Т. Шевченка, які побутували й побутують у суспільній та науковій думці.

У найзагальніших рисах їх циркуляція уявляється нам у такому вигляді: романтичні образи народного, національного поета-мученика — образи поета-бунтаря, речника соціальної, історичної правди життя — культові образи Великого Кобзаря як творця української національної ідеї (народного / національного символу й апостола правди) — образи Шевченка доби тотальної ідеологізації в радянському та націоналістичному варіантах — революціонера-демократа, виразника класового антагонізму і борця-націоналіста, носія державницького світогляду, зрештою поета-міфотворця чи інтелектуала з дуалістичним світосприйняттям як висліді сучасних рефлексій.

Зазначені думки стосовно побутування різноманітних уявлень про Великого Кобзаря в українській інтелектуальній історії у жодному разі не вичерпують величезну та строкату галерею його образів, які потребують ретельних і тривалих студій. Сподіваємося, що наша праця спричиниться до актуалізації цієї цікавої й самотньої дослідницької проблематики.

Насамкінець згадаємо цікаву і слушну думку українського вченого Дмитра Чижевського: «Не треба й не варто повторювати старих аргументів проти зв'язування того, що має вічну й надчасову цінність, з тим, що дише часом, тлінням часового буття, гордістю “я” і страхом перед усім ширшим, більшим і вищим. Але треба й варто просто уважно подивитися, *де й у чому значення Шевченка можна шукати* (курсив Д. Чижевського — Авт.) й де його шукати не треба й не слід»¹⁰³.

¹⁰³ *Його ж.* Думки про Шевченка (Естетичні та історично-філософські фрагменти) // *Його ж.* Філософські твори. — Т. 2. — С. 172.

Наукове видання

Володимир Михайлович ЛИТВИН

**ОБРАЗИ ВЕЛИКОГО КОБЗАРЯ
В УКРАЇНСЬКІЙ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІЙ
ІСТОРІЇ**

**(до 200-річчя від дня народження
Т.Г. Шевченка)**

Комп'ютерна верстка *Зубець Л.А.*

Підписано до друку 16.02.2014 р. Формат 60x84/16.
Ум. друк. арк. 3,08. Обл. вид. арк. 2,17.
Наклад 300 прим. Зам. 04. 2014.

Поліграф. д-ця Ін-ту історії України НАН України.
Київ-1, вул. Грушевського, 4.